
Людміла Рублеўская

...мне часам здаецца, што беларусы
вылепленыя з воску – гэтак лёгка прымаюць
любяя формы пад сонцам часу –
абы ня быць самімі сабою...

Ночы на Плябанскіх Млынах

Містычная аповесць

*Магчыма, я памыляюся, але мне
заўсёды здавалася, што на дарозе,
на якой возяць мёртвых,
нават трава і дрэвы мяняюць колер.
Густава Адольфа Бекер.*

Гэты дом пабудоваў вар'ят у вар'яцкім месцы.
І не было лепшага дому і лепшага месца ў гэтым
вар'яцкім часе.

Агонь дабраўся да срэбнай стужкі, якая далікатна
абівала свечку з белага, духмянага воску, створа-
нага ныйначай пчалінай каралевай (хаця не, карале-
вы не вырабляюць воску, нават такога белага).
Стужка адразу сыцснула, пачарнела, выяўляючы
сваяцтва не з высакародным металам, а з паперай,
цярплівай, як прыроджаная паслугачка, і гэткай жа
пакорлівай любому гаспадару... Ад яе лісьліва

пацягнуўся струменьчык чорнага смярдзючага дыму, нагадваючы няшчыры клічнік напрыканцы палітычнага лозунгу.

— І гэта вясельныя сьвечкі! – дакорліва прамовіла Дарота, прыціскаючы пацямнелай мельхіёравай лыжкай для гарбаты бліскучую паперку і спрабуючы атадраць яе рэшту ад васковага сьцябла. – Уявіце сабе, як гэтка дым выглядае падчас вячэаньня!

— Як папярэджаньне найўным, – змрочна сказаў пан Беларэцкі, лысаваты брунет у акулерах на вяровачках, былы стыпендыянт Імпэратарскай Акадэміі, фалькларыст і аматар прыватнага вышуку. – У кожнай красе падчас выпрабаваньня вогненай стыхіі выяўляецца дашак... З пахам самага звычайнага, жывёльнага страху за сваё існаваньне. А ўрэшце, — пан Беларэцкі павярнуўся ўсёй сваёй худой, нязграбнай постацьцю ў бок вакна, – у нас дзесьці быў яшчэ цэлы жмут пахавальных сьвечак. Ты, Уладзе, прыносіў...

Высокі юнак з прыгожым тварам, які сядзеў ля вакна, апрануты ў паношаны сурдут, азваўся леным голасам, у якім адчуваліся інтанацыі шчырага прыхільніка чытацкае манеры беларускага хлопца з Вільні Шверубовіча (вядомага ў Імпэрыі як Васілій Качалаў). – Былі недзе і пахавальныя... Пашанцавала ж прайсьціся побач з царквой, якую пад склад экс-пра-пры-... Госпадзе, гэта ж вымавіць немагчыма... Два пакункі ля камісарскіх калёсаў і падабраў, няхай Бог даруе. Вясельныя сьвечкі і пахавальныя. Пахавальныя, здаецца, Даротка ў камоду паклала...

Дарота павярнулася, бліснула вялізнымі цёмнымі вачыма, у якіх калісьці наведвальнікі вечароў Таварыства аматараў прыгожых мастацтваў бачылі люстраваньне вобразаў Рафаэля ды Батычэлі.

– Ніякіх пахавальных сьвечак! Гэта... Гэта ўжо занадта. У адрозьненьне ад вас, спадар, тэатральныя эфэкты не шаную.

— Спадарыня лічыць за лепшае ўжыць лучыну? – зьедліва прамовіў Улад і дадаў з уздыхам. — Урэшце, калі хто-небудзь з нас не ўладкуецца на працу, пяройдзем і на лучыну.

Пан Беларэцкі пагардліва хмыкнуў наконт самой думкі ўладкаваньня на працу. За вакном плесканулася вада, нібыта дом быў вялізным караблём...

Улад прыціснуўся ілбом да шыбы, угледзеўся ў цемру.

— Не спадае паводка...

— Вось і добра... — стамлёна прамовіла Дарота, разьліваючы ў парцалянавыя кубкі напой з водарам ядлоўцу, верасу і восеньскіх яблыкаў – і дакладна з названага й звараны. – Значыць, у нас ёсьць яшчэ некалькі дзён. А потым...

Яна змоўкла, бо тое, што будзе потым – ведалі ўсе... Дом былога дырэктара рэальнай вучэльні, Даротавага бацькі, драўляны старасьвецкі будынак з мансардай і разьбіенымі калонамі, пацямнелы ад часу, нібыта твар рамізьніка, забярэ новая ўлада дзеля, вядома ж, справядлівых патрэбаў працоўнага люду, да якога кіраўнікі рэальных вучэльняў не належалі. Пан дырэктар даўно перабраўся да сваякоў у Лошыцу, а дачка вырашыла застацца. Зладзіўшы своеасаблівую камуну са сваіх сяброў, якіх час гэтаксама адарваў ад берагоў, загадаўшы на халодных хвалях... Ды яшчэ бацькаў стрыечны брат, пан Беларэцкі, што зьехаў з Пецярбургу, і, пакінуўшы на дарогах

ваеннага камунізму валізы, паліто і веру ў справядлівасць, прыбіўся да маладой кампаніі...

Хвалі паводкі ля Плябанскіх Млыноў таксама былі халодныя – Сьвіслач і Няміга, разьліўшыся, ператваралі цэнтр мястэчка ў сапраўдную Венецыю, і човен менчука, звыклага да пераменлівага настрою губернатараў і стыхіяў, сьлізгаў побач з дахам вагону конкі, які ледзь быў відзён над бруднымі хвалямі... Вось і гэты дом у чарговы раз зрабіўся незалежным востравам – а тыя, што сабраліся тут, умелі цаніць часовую волю... Яны нават адпусьцілі па сівернай вадзе адзіны стары човен – каб не было спакусы.

— Наш каўчэг яшчэ не даплыў да Апарату! – з мансарды спускаўся чарнявы хлопец, трымаючы ў руках стос старых газетаў, зьнямае рэха старога сьвету, якое больш аніхто ня хоча пачуць. – Таму не забывайце, што маё імя – Ной, і з гэтае прычыны мусіце прызнаваць мяне за капітана.

Ной кінуў газеты на падлогу, і яны, глуха шаргатнуўшы, бясьсіла сьцішыліся, нібы спадзеючыся пакорлівым маўчаньнем выклікаць шкадобу да свайго лёсу.

— На распал... А дзе там Зося падзелася? Зо-ся! Цябе што, прывіды на мазурку запрасілі?

— Іду, іду... Хвалюешся, як рамізьнік ля амэрыканскай клюбы...

Па лесьвіцы імкліва спускалася таненькая рудая дзяўчына ў брунатнай сукенцы, перашытай з гімназічнай форменнай, але зусім не падобная да мігдалавай гімназістачкі – кароткая стрыжка, у прыжмураных вачах — зялёны агонь, як у рыскі, а рукі, такія тонкія і далікатныя – у драпінках, нібыта ад гульняў з капрызьлівымі кацянятамі. У руках дзяўчына трымала два бронзавыя падсьвечнікі.

— Вось! Хачу, каб у гэтую ноч было сьветла, як на старасьвецкім бале!

Улад памкнуўся быў устаць, каб перахапіць цяжкую бронзу з дзявочых рук, але стрымаўся і знарочыста абыкава ўтаропіўся ў цёмную шыбу.

Як ні пярэчыла цёмнавокая Дарота, але пахавальныя сьвечкі, на гэты раз з жоўтага, як мумія, воску былі знойдзеныя, пазбаўленыя чорных стужак і запаленыя...

Насельнікі дому пасярод паводкі ўселіся вакол стала. Верасовая гарбата, сухары, сьвятло пахавальных сьвечак і вецер за вокнамі... Што яшчэ трэба маладым, каб забыцца на несправядлівасьці віхurnaга часу?

— Пан Беларэцкі, раскажыце якую-небудзь жаклівую гісторыю! – папрасіла Зося.

Фалькларыст зірнуў сьветлымі вачыма праз трэснутыя акуляры.

— Чым страшнейшы час – тым прыемней слухаць выдуманя жакі... Нібыта цемра ў параўнаньні з яшчэ большай цемрай на хвілю падаецца сьвятлом. Але ўмова: раскажам усе, па чарзе.

Улад лена запырэчыў:

— А калі я ніякай містыкі ня ведаю? І ўвогуле матэрыяліст...

Беларэцкі толькі пасьміхнуўся.

— А фантазія нашто, малады чалавек? Вы ж – артыст, у ценю на сьцяне мусіце ўбачыць і Атэла, і Жыгімонта Аўгуста... Міфы, паданьні, легенды – гэта паветра, якім дыхае кожнае места. Гэта вільготны мох

на сьценах камяніцаў, што ўспаўзае па іх, нібыта праказа. Павуцінне ў кутах замураваных тры пакаленьні таму пакоях, вільгаць, якая па кроплі точыцца з чорнага зводу сутарэньня, вымыўшы ў каменнай падлозе яміну, дзе можа схавацца вялізная рапуха... Гэта ўсюдыісна і невынішчальна... Я ведаю выпадкі, калі нехта прыдумваў легенду пра сваё места, а яна спраўджвалася, і ў сутарэньнях самавітага купецкага дому выяўляўся замураваны шкілет, а на вежу кожны год, у адзін і той жа час, прылятаў белы голуб...

— І няўжо ў гэтым забытым Богам мястэчку, з маленькімі бруднымі вулкамі ды лужынамі, глыбокімі, што капялюх наглядчыка за могілкамі, дзе ліхтароў меней, чымсьці камяніцаў, вы паселіце рамантычныя легенды? – недаверліва спытаў Ной. – Я вырас тут, але руіны, на якіх мы гулялі малымі, нагадвалі адно пра неахайнасьць ды няшчасны лёс укрыжаванага на шляхах гісторыі краю...

Фалькларыст задумна зірнуў за чорнае вакно.

— Неспазнанае зазірае нават праз гэтыя шыбы... Варта толькі ўгледзецца, прыслухацца... Няўжо вы, спадар Ной, ніколі не сутыкаліся з нечым надзвычайным?

Ной узварушыў даланёй кароткія чорныя кудзеры, нібыта прысьпешваў хаду ўспамінаў.

— Ну, хіба што гісторыя са старой аптэкай... — няпэўна працягнуў ён. — Але я быў такі малы, што ўсё, відаць, пераблытаў у памяці.

— Усё адно, раскажы! – загадала рудая Зося. – А то строіш з сябе нейкага Базарава. А на тваіх карцінах фарбы казкам і шэпчуцца.

Ной кінуў хуткі позірк на дзяўчыну і, наколькі можна было разгледзець у цьмяным сьвятле пахавальных сьвечак, пачырванеў.

— Ну, добра. Толькі ня сьмейцеся... У гэтай гісторыі я зусім не рамантычны герой, а звычайны непаўналетні блазеньюк з мястэчка, у кароткіх штоніках і братавым пінжаку з зацыраванымі локцямі, з процьмай фантазіяў у дурной галаве...

— Расказвай, расказвай! – падганяла Зося, і Ной, вінавата ўсьміхнуўшыся рудзенькай гарэзьніцы, распачаў...

Гісторыя пра старую аптэку.

Усе ведаюць аптэку ў Траецкім... Тую самую, што па літасьцівым прывілеі яснавяльможнага пана Аўгуста III адчыніў у 1748 годзе менскі радца пан Ян Давід Шэйба. Калі я быў малы, і часта бегаў у гэты стары будынак з пазелянелых ад часу камянёў, — здавалася, нібыта яго дасталі з марскога дна, — амаль ніхто там ужо ня памятаў былых зельнікаў, што таўклі сухія кветкі і карэньчыкі ў мядзяных ступках, састаўленых на паліцах ля самае столі, ды пераганялі рознакаляровыя вадкасьці па рэтортах з тоўстага, нібы калядны лёд, шкла... Мы прыносілі ў аптэку сабраныя па сьметніцах, выпрашаныя ў гаспадароў пустыя бутэлечкі ад кропляў ды мікстураў, зялёныя, сінія, памаранчыкавыя, праз якія так дзівосна і весела пазіраць на сьвет, і атрымлівалі свае медзякі, а ахвочыя – яшчэ й расповеды аптэкара Ёзафа... Ён быў ужо такі стары, што гаспадар не дазваляў яму разлічвацца з пакупнікамі – гэта рабіў маладзейшы аптэкар. Здавалася, Ёзаф жыве ў часе талераў і шэлегаў, забыты там, як дамавік у старой

хаце. Ніхто ня памятаў, калі ён пачаў працаваць у аптэцы, не было ў яго ані сваякоў, ані людзей, якія маглі назвацца ягонымі сябрамі. Жыў у катуху ў аптэчным сутарэньні, з маленькім акенцам ля самай зямлі, забраным кратамі, нібыта ў вязьніцы, ды яшчэ заўсёдна завешаным фіранкамі. Паколькі з-за тых фіранак даносіліся розныя дзіўныя пахі, а часам выбіваліся пасмы сьмярдзючага дыму, можна было зразумець, што Ёзаф і ў сваёй будцы працягваў рабіць лекі. Рукі Ёзафа дробна трэсьліся, здавалася, ён прасейваў скрозь пальцы нябачны пясок часу. Але – гэта я ўжо цяпер разумею – яго не звальнялі, бо меў асаблівы дар складаць адмысловыя адвары... Хоць ад прастрэлу, хоць ад меланхоліі, хоць дзеля адбэльваньня скуры або праясьненьня розуму нядбайнага гімназіста перад іспытам па лаціне. Як цяпер бачу Ёзафа ў цёмным куце па той бок прылаўка – акуллары, падвязаныя зашмальцаванымі вяровачкамі, вузкі цёмны твар, нібы выразаны мечам, нос у сініх прожылках, запалыя шчокі і падціснутыя ў нітачку вусны, чорная шапачка на лысай галаве, з-пад якой выбіваюцца рэдкія сівыя пасмы, падобныя да пер'яў хворага птаха... Схіліўся над ступкай, старанна расьцірае яе зьмесьціва цяжкім таўкачом, дадае, абрываючы з шорсткіх букетаў, падвешаных на сьцяне, то лісьцік дурнап'яну, то каліўца дзівасілу, то бязважкі пялёстак мечніку, то падсыпае з парцялянавага слоіка шчопаць вохкага парашку колеру мёртвай вады... Варта было стаць каля старэчы – і ён пачынаў расповед, нібыта твой цень, упаўшы на яго, абудзіў зыржавелы, але ўсё яшчэ дзейсны механізм. Расповеды паўтараліся, расквечваліся, пераліваліся дробнасьцю дэталюў, як распыты перлінамі і каменьчыкамі гарэст казначай каралевы... Мы былі малыя і дурныя, і мала што запаміналі, адно падсьмейваліся. Найчасьцей Ёзаф расказваў пра Яна Давіда Шэйбу, першага ўладара аптэкі, і ягонага зельніка, якога таксама звалі Ёзаф. І вось што я магу згадаць... Паводле расповедаў Ёзафа, быў ягоны цёзка з 18-га стагоддзя смуглявы і чорнавалосы прыгажун, вучыўся свайму майстэрству ў Празе і Сарбоне, і невядома дзе яшчэ... Але, зазначаў са стоеным уздыхам апаবাদальнік, быў той Ёзаф ня надта кемны, бо верыў, што чалавек можа ведаць болей, чым зьмесьціцца ў сявеныцы, і заставацца шчасьлівым... Каб нарадзіўся ён рыцарам – слаўны аказаўся б ваяр і кавалер. Але Ёзаф у дзяцінстве бегаў у кароценькай кашулі, босы, па брудным бруку мястэчка, і бацька ніколі не ўкладаў яму ў рукі дзяржальна мяча, адно толькі адпаліраваную да бляска ручку шаўцоўскага малатка. Ды Ёзаф, атрымаўшы залаты доктарскі ланцуг на шыю і аксамітны плашч на шырокія плечы, не хацеў ані пра гэта помніць. Як быццам чалавек можа парваць зрэбную вяроўку свайго роду і ўплесьці свой лёс у чужыя бліскучыя карункі. Расказвалі, што нават Аўгуст III, былы курфюрст Саксонскі, у бытаваньне сваё каралём Рэчы Паспалітае, пасылаў у аптэку Шэйбы па лекі ад атлусьцення — яго вялікасьць быў азызлы, як дзяжа з перастоеным цестам. Вядома, пагаворвалі, быццам ня толькі звычайныя лекі рыхтуе Ёзаф, але ўцямныя яму размовы зорак і зёлак, і карона вужынага караля зашытая ў ягоным чорным каптане, насупраць сэрца... І вось неяк на Піліпаўку наведаў Ёзафа яшчэ адзін вяльможны кліент, маршалак і староста менскі Завіша. Здарылася са славурым воем тое самае, што адведку здараецца з мужчынамі, чые валасы пераблытала срэбнае павуціньне, зморшчынаў

стала больш, чымся шнараў, а сэрца забылася пастарэць. І сэрца сваё гатовы ён быў пакласьці пад востры абчасік ластаўкі-каханачкі, каб не баяўся, што яна й наступіць на яго пагрэбуе. Дачка лаўніка гарадскога магістрату Югася мела шаснаццаць гадоў, скуру бялуткую, шчочкі пунсовыя, вочы цёмныя, стан не таўсьцейшы за цалю – усё, як вымагала мода часу ад прыгажуняў. Здавалася, яна можа прабежыцца па каламутных хвалях Сьвіслачы, як месяцовы прамень. Адзіная загана мелася – на далікатным, самую крышачку кірпатым носіку што-вясну праяўляліся, як на пялёстку белай лілеі, рабацінкі – ганьба для шляхетнай паненкі. Дзе набываць прыціраньні? Вядома, у аптэцы Шэйбы ў Траецкім. І панна Югася была там госьцяй нярэдкай і жаданай, і разам з прыціраньнямі, парфумамаі, памадамаі атрымлівала цэлы куфэрак вясёлых Ёзафавых жартаў, дзівосных расповедаў пра васіліскаў ды красналюдкаў і нават куртуазныя песенькі – і ад звонкага сьмеху паненкі, здавалася, узьвіхурваліся ў бутэлечках і колбах рознакаляровыя адвары. А на што яшчэ мог спадзявацца бязродны аптэкар, адно разьвесяліць... Затое ўдовы Завіша меркаваў сябе жаніхом з жаніхоў, тым больш высакародныя шлюбны дазеля ўзаемнае любові ладзяцца. Але чуткі хадзілі, што трох сваіх жонак замардаваў ён, ды й пяцёра дарослых дзяцей, пільнуючых спадчыны, не былі надта вабнай аздобай жаніха. Ды яшчэ, магчыма, панна Югася мела схільнасьць да кагосьці маладзейшага. Вось і зьвярнуўся Завіша да Ёзафа, каб у прыціраньні для паненкі дадаваў прылюбнае зельле. Маршалкам аптэкары не адмаўляюць. Але нешта не дапамагалі зёлкі Ёзафа прысушыць юнае сэрца... Словы паненка сказала заляцаньніку сьсівеламу жорсткія: маўляў, каб не сівізна гэтая, ды ня зморшчыны, дык чаму б не палюбіць такога слаўнага ваяра? Але пакуль ён падобны да сьпечанага яблыка, няхай са сьвіслачскай русалкай любіцца, бо ў той вочы з туману, усё роўна не разгледзіць, як сьлед.

І вось уночы па загадзе Завішы прывялі Ёзафа, паднятага проста з ложку, у адной кашулі, у Менскі замак — яго руіны засталіся там, дзе зьліваюцца Няміга і Сьвіслач. Маршалак мовіў адно: ня выйдзеш адсюль, пакуль не згатуеш зельле, якое верне мне маладосьць. Дарэмна кляўся Ёзаф, што не па сіле чалавеку павярнуць час назад, і чорныя коні бога Хронаса стопчуць любога, ніводзін сьмяротны ня змусяць іх ступіць убок ад каляіны, выбітай на Шляху Продкаў. Нічога ня слухаў Завіша. І ўзяўся Ёзаф за справу. Цэлы тыдзень шчыраваў ён у сутарэньнях замку, выходзячы толькі для таго, каб паглядзець з вартавой вежы на зоры, і падслухаць іх размовы, і зьнізаць прывідныя каралі іх шляхоў... І аднойчы працягнуў Ёзаф маршалку бронзавы кубак, у якім дымілася падобнае да вадкага металу зельле... І не было пэўнасьці ў ягоных вачах. Завішу давялося пажыць у каралеўскіх палацах, дзе нават падлога высланая здрадай ды атрутай, і ратуе толькі ўвесьчасная асьцярога, і загадаў аптэкару: “Выпі сам. А заўтра, калі зельле не спадманнае, вып’ю я”.

Ёзаф выпіў кубак да дна. Аптэкара пасадзілі ў самы далёкі кут сутарэньня і паставілі ахову. Назаўтра туды прыйшоў Завіша. І ўбачыў у зыркім сьвятле паходняў, што з каменнай падлогі падымаецца незнаёмы стары... Ад поўначы да поўначы валасы Ёзафа зрабіліся

сівымі, скура зжаўцела і зморшчылася, вусны, яшчэ ўчора ўладныя ды пульхныя, сьцягнуліся ў нітку, сьпіна сагнулася...

У страшэнным гневе стаўся маршалак. Дарэмна Ёзаф крычаў, што не вінаваты, што проста не пасьпеў давесці да ладу свой напоў... Завіша загадаў біць аптэкара бізунамі і выпаліць на ягонай сьпіне і грудзях першыя літары ягонага імя і слова “зраднік”. І пасадзіць у вежу да сьмерці, бо яна, зразумела, такому старэчы ў патыліцу дыхае, як най-лепшы кат.

Казалі людзі, што смуглявы Ёзаф сам быў закаханы ў паненку Югасю, таму й не дапамог Завішу... Але хіба можна ўсьцерагчы шпшыну на ўзьмежку чужога поля? Па навакольных вёсках пайшла пошасьць... Выкошвала людзей, як п’яны касец – траву, пакідаючы асобныя лапікі, не разьбіраючы, дзе высокія сьцябліны, дзе юныя парасткі... Менчукі ў страху чакалі, калі бяда зойдзе ў горад. Палілі вогнішчы з ядлоўцу і палыну ля брамаў і на скрыжаваньнях, пільна аглядалі кожнага, хто хацеў зайсьці ў горад – ці не нясе заразу, або можа сам і ёсьць – перакінутая зараза? Месьцічы расказвалі, што бачылі пошасьць у выглядзе прыгожай дзяўчыны, што махала з могільніка ў бок гораду чырвонай хусткаю... Другія сьцьвярджалі, што яна зьяўлялася як жанчына з каровінымі нагамі на тройцы вараных коней, і чамусьці ўвесь час нюхала табаку з чорнай табакеркі. Іншыя бачылі, як худая кабета, сіняя, як пуп, хадзіла па Сьвілачы, нібы па сьцежцы – ясная справа, у халеру і жаба ня квакне, будзе засуха. Нейкую жабрачку забілі камянямі ля Татарскага канца – у небаракі было крывое вока... І шапталіся на Верхнім рынку, і на Ніжнім, і на Малочным, і на Рыбным, што на мастках праз Нямігу, нібыта самы надзейны сродак спыніць пошасьць – падпільнаваць, хто захварэе першы, і закапаць яго жыўцом...

Пра тое, што захварэла юная дачка лаўніка, суседзі даведаліся ад прыслужніцы... Назаўтра дзяўчыну хавалі на Залатой Горцы. Чамусьці ў зачыненай труне. Бацькоў на пахаваньні не было...

Пошасьць усё-ткі прыйшла ў горад, сабрала сваю даніну... І пасья ўжо ніхто ня мог дакладна расказаць, як усё чынілася падчас сьмяротнага страху, які кажа свае законы. Над магіламі ахвяраў пошасьці не было ані моцы, ані жаданьня ставіць знакі... Але над магілай паненкі Югасі ўсё-ткі паклалі каменную пліту з надпісам: “Цьвіла ружа, не дасталася нікому, толькі Госпаду адному”.

Усё мінае, прамінула і пошасьць... Дамініканцы пранесьлі горадам драўляную выяву сьвятога Роха, апекуна захварэлых, знойдзеную паводле сна мнішкі ў развалінах кляштара, і жыцьцё пачало круціць свае жорны... Завіша ацалеў і зьехаў у Варшаву. Каб праз год памерці на каралеўскім застольлі – шляхціц на балях ніводнай кругавой чары ня мусіў прамінуць, а ў маршалка і гады, і сэрца хворае... А старым сябе вызнаваць не хацеў. А можа, спадзяваўся заглушыць віном сардэчны боль? Так і зваліўся пад стол з недапітай чаркаю...

Прамінулі гады. У Менску адчыніліся забітыя дошкамі шыбы выклятых хваробаю дамоў, пацягнуліся на гандлёвыя пляцы купецкія вазы... Успомнілі ўлады і пра вязьняў менскага замку. За час пошасьці вартаўнікі зьмяніліся, і цяпер ніхто ня ведаў, кім быў старэча ў згнілых лахманах, што невядома як выжыў у цёмных лёхах. Ніхто ня памятаў ягонага злачынства, і раз Божы Бізун не пакараў яго, вязьня выпусьцілі

на волю, як пускаюць з ланцуга старога сабаку – паміраць, праганяючы далей ад хаты.

А як ён усе гэтыя гады хацеў памерці! І тады, калі думаў, што здарыцца, калі каханая ўбачыць яго цяперашняга, і тады, калі ведаў, адчуваў, што яна памірае – а ён мог бы выратаваць, калі б апынуўся побач... Любы чалавек на ягоным месцы ўжо даўно памёр бы. Але сьмерць забылася на Ёзафа, яна быццам не пазнавала яго, як старая класная дама знарочыста не пазнае былога вучня, што некалі скраў ейныя рамантычныя лісты часоў далёкага юнацтва і, рагочучы, зачытаў аднакласнікам... Ёзаф зразумеў, якое зельле ён зварыў, у чым была хіба – яно адбірала маладосць, але давала вечнае жыццё. Навошта?! Шукаць адказу на гэтае пытаньне ў яго ставала часу. Ніхто ня ведае, дзе цяпер Ёзаф... Але, хутчэй за ўсё, ён намагаецца знайсці зельле, якое дазволіць яму вярнуць увагу сьмерці, і сустрэцца з каханай...

Вось такую гісторыю паўтараў з дня ў дзень стары Ёзаф з аптэкі ў Траецкім, і тоўк, тоўк у ступе вохкія зёлкі... Я спрабаваў намаляваць яго вуглём на кавалку кардону, але мне яшчэ не хапала майстэрства. Каб маляваць такіх, як Ёзаф, трэба мець цвёрдую руку і чуйнае сэрца. Я ня ведаю, ці валодаю гэтым і сёння. А вось пазьней, калі я ўжо хадзіў у студыю да Кругера, адзін раз бачыў сярод карцінаў настаўніка Ёзафаў партрэт... Аптэкар быў намаляваны ў стракатай усходняй апраўцы, але я пазнаў яго... Настаўнік назваў карціну “Агасфер”. Я ніколі пазьней яе ня бачыў і нічога пра яе лёс ня ведаю.

Аднойчы я прыбег у аптэку з чарговымі бутэлечкамі і не пачуў знаёмага пагрукваньня таўкача. Ёзафа ў куце за прылаўкам не было... Малады аптэкар спакойна паведаміў, што стары гэтай ноччу памёр, яго рыхтуюць да пахаваньня...

Ці трэба казаць, што я пабег да маленькага падвальнага акенца. На гэты раз фіранкі былі адсунутыя. Першае, што я ўбачыў – цела, што ляжала на сталі. У катуху, як я і ўяўляў, грувасьціліся бутэлечкі і рэторты, снапы сухіх траваў і груды каменьчыкаў, высілася нешта падобнае на перагонны куб. У печцы з прыадчыненымі дзьверцамі яшчэ цепліліся вугалі, а на вугалях – я добра разгледзеў гэта, бо печка стаяла ля вакна – ляжала трэснутая шкляная пасудзіна з рэшткамі цёмнай вадкасыці. Дзьве кабеты, жабрачкі з начлежнага дому, якія звыклі падрабляць падобным чынам, перапрааналі нябожчыка па звычаі ў сьвежую кашулю. Яны сыцягнулі з яго вопратку, і... я пабачыў на ягоных грудзях шнары ад апёкаў, якія складаліся ў слова “зраднік”. І яшчэ ініцыялы — “І.Д.Ш.”

Ёзафа, па ягоным заповеце, пахавалі на Залатой Горцы. А я паступіў у рамесную вучэльню і перастаў хадзіць у аптэку ў Траецкім.

Ной скончыў свой расповед і вінавата ўсьміхнуўся.

— Ну вось, бачыце, нічога асабліва містычнага...

— Значыць, рабацінкі – ганьба для паненкі, — зьедліва прамовіла Зося, дакрануўшыся да свайго носіка. – Ну-ну... Я табе згадаю гэта, Ной, калі наступны раз запросіш таньчыць.

— Вось цікава, я таксама калісь забягаў у тую аптэку, па лакрычныя ледзяшы, але ніякага Ёзафа ня памятаю, — прамовіў Улад. – Можа, я проста не пазнаў твайго Агасфера?

Ной гнеўна павярнуўся да сябра.

– Ты што, думаеш, я гэта ў кніжках вычытаў?

Дарота прымірэнча прамовіла:

— Урэшце, Улад мог заходзіць у аптэку пасья сьмерці старога. А, дарэчы, калі пашукаць на Залатой Горцы магілу панны Югасі?

— Я шукаў і знайшоў, — спакойна і проста сказаў Ной. — Каменная пліта... Амаль пайшла пад зямлю, у паглыбленьнях надпісу вырас мох, і здаецца, што літары зробленыя зялёным аксамітным пасакам. “Цьвіла ружа, не дасталася нікому, толькі Госпаду адному”. Больш нічога, ні імя, ні году... А магілы Ёзафа я нідзе не напаткаў, хаця й пахавалі яго ня так даўно.

— Цяпер не хапае некалькіх дэталей, каб расповед можна было залічыць да каляднага, — зазначыў Улад. — Варта, каб прывід Ёзафа зьяўляўся ў куце аптэкі ў Траецкім і тоўк у прывіднай ступе зёлкі... Або каб ступа на верхняй паліцы пачынала зьвінец у дзень ягонай сьмерці.

— А на Залатой Горцы пачалі зьяўляцца дзье прывідныя постаці, у абдымку ды са сьвечкамі, — насьмешна прамовіла Дарота. — Кіньце дурное. Гаварыць аб прывідах – наклікаць бяду. Я Ною веру, але — ніякай містыкі. Быў стары аптэкар, выжыў з розуму, блытаў казкі і ўласнае жыцьцё... Можа, з кантрабандыстамі калісь зьвязаўся, ці з якімі нігілістамі, вось і зарабіў шнары...

— Хто б мог чакаць ад такой вытанчанай паненкі гэткага рэалізму! – пасьміхнуўся малады артыст. Дарота кінула на яго раздражнёны позірк:

— Ёсьць рэчы, якімі не гуляюцца, спадар. Каб не людская дурная цікаўнасьць, можа, не было б сёння гэтай паводкі...

— Ага, панна Дарота робіць закіды на нейкую таямнічую гісторыю, — ажывіўся пан Беларэцкі. — Зрабіце ласку, юная гаспадыня, распавядзіце.

Дарота трохі засмуцілася.

— Ну, гэта не мая гісторыя... Гэта расказваў бацька. І тое – каб напалохаць мяне, малую, каб я не капрызавала і не затрымлівалася на панадворку дацямна.

— Раскажы, Даротка! – запатрабавала Зося ў сяброўкі, і тая, кінуўшы насьцярожаны позірк на прыгажуна Улада, які падрыхтаваўся слухаць са сваёй заўсёднай упэўненай усьмешкай, пачала...

Гісторыя пра Плябанскія Млыны.

Я ня ведаю, чаму людзі так любяць страшныя гісторыі. Вядома, усе прагнуць цудаў. Бяз веры ў цуд душа сьляпая, нібы начны матыль. Але вельмі часта ў пошуку незвычайнага мы ляцім, як тыя матылі, не да зор, а на агеньчык сьвечкі альбо газоўкі... І з тым жа сумным вынікам, што й для сапраўднага матыля. І ня трэба пасьмейвацца нада мной – я ведаю, што вы і так лічыце мяне занадта... разважлівай. Што зробіш? Я расла ў сям’і настаўнікаў, дзе слова “маральнасьць” гучала часцей, чым слова “сьвята”. Усе ведаюць, што паводкі бываюць у нас з-за Плябанскай плаціны. Пабудаваў яе дзеля млыноў... Адзін належыць дамініканскаму касьцёлу, другі – архіерэйскаму дому. І закінутыя даўно млыны, але горад так і ня змог

прыбраць плаціну, якая ператварае раку ў гніючую сажалку, бо і касьцёл, і царква запрасілі за сваю маёмасьць гэтулькі, што гараджане паўвеку зьбіралі грошы на выкуп. Але ёсьць і іншае вытлумачэньне. Бо калісьці менавіта паўз гэтае месца плыў па рацэ абраз Маці Боскай Менскай... Супраць плыні, са спаленага Кіева, кінуты ў ваду татарынам. Месьцічы знайшлі абраз у Траецкім, бо раніцай над берагам зьявілася дзіўнае сьвятло. Дасюль сьвятыня перахоўваецца ў менскіх храмах і апякуецца нашым горадам, і, дасьць Бог, будзе апекавацца вечно... Тым больш гавораць, што маляваны абраз рукою самога апостала Лукі. Калісьці княгіня Друцкая, вельмі пабожная, замовіла для абраза дзівосны аклад — са срэбра, упрыгожаны каштоўнымі камянямі. Можна, вядома, разважыць — навошта тыя каштоўныя аклады, калі для верніка га-лоўнае ня бляск камянёў, а аблічча сьвятога, і Багародзіца не ў кароне і срэбных шатах, а басанож па зямлі хадзіла. Але любая ахвяра, дадзеная з верай і любоўю, ня будзе адвергнутая. Нават бедны блазан, які, ня маючы што прынесці ў дарунак Прасьвятой Дзеве, пачаў паказваць перад ёй сваё грэшнае мастацтва і заслужыў ад яе апладысьменты — драўляная скульптура зварухнулася. Так, людзі заўсёды спадзяюцца на цуд. Спадзяваліся і нашыя продкі, калі да гораду набліжалася войска татарскага цемніка Менглі-Гірэя. Але нашыя продкі ведалі і тое, што трэба бараніць сваю радзіму да апошняга. Напярэдадні па горадзе прайшлая пошасьць, вояў не хапала, і надзей на выратаваньне было менш, чым вады ў прысаку. Жанчыны і мяшчанкі, і шляхцянькі, шчыльна падвязвалі валасы белымі хусткамі і дзялілі месцы на абарончых валах, дзеці, нават самыя малыя, глядзелі на іх сухімі вачыма і сьцягвалі каменні ў кучы — не для гульні, а для абароны. Дымы далёкіх вогнішчаў, быццам хвасты чорных лісіцаў, хісталіся ля лесу — там спыніліся ворагі. Тады ноччу ў царкве княгіня Друцкая — ці то паводле пабачанага ў сьне, ці так спарокаваў юрад на паперці, а ў такое верылі неабвержна, — з малітваю дастала з акладу сьвятога абраза чатыры каштоўныя камяні — смарагд, хрызаліт, бірузу і чырвоны карбункул, паклала кожны камень у срэбны куфэрак і паслала давераных людзей, каб тыя закапалі камяні ў чатырох канцах гораду. Пакуль тыя камяні будуць у зямлі, ніякі вораг горад ня зьнішчыць. Самы каштоўны і прыгожы, чырвоны, як золак, камень — карбункул — закапалі ля Плябанскіх млыноў... І горад на той раз ацалеў — прыйшла дапамога... Праўда, зацішак доўжыўся нядоўга. Захоплівалі наш горад расейцы, шведы, палякі, немцы... Відаць, прыбралі хцівыя рукі закапаных сьвятых камяні. Але рубін каля млыноў заставаўся... Таму й горад не зьнікаў, адраджаўся зноў і зноў. Ня ведаю, якім чынам, але пра скарб даведаліся. І што б вы думалі? Знайшліся людзі, што пачалі яго шукаць! Некаторыя з-за верніцкага імпэту. Бо невядома было, ля якога млына сьвятая рэліквія: ля таго, што належаў касьцёлу, або ля таго, што належаў праваслаўнай царкве. А які гэта быў бы доказ праўдзівасьці канфесіі! Абодва млыны дружна малолі муку, адна вада круціла іх колы, і ніхто не дзяліў хлеб на лепшы і горшы ад таго, на якіх жорнах было змолатае зерне... Але людзі, пакуль іх ня змеле на сваіх жорнах сьмерць, дзеляцца і дзеляць, і заўсёды знаходзяць пад-

ставу дзеля нянавісьці. Ну а іншыя, зьняверцы, і каталікі, і права-слаўныя, сьмеючыся над забабонамі, проста хацелі пабагацець. Капалі таемна, крадма, шнырылі ля вадзяных колаў, заглядвалі ў скляпеньні, шукаючы срэбнага куфэрку з карбункулам... Але заўсёды былі й тыя, хто даражыў заветамі продкаў і гатовы быў бараніць сьвятое любой цаной. Таму неаднойчы нараніцу воды Сьвіслачы прыбівалі да берагу мёртвае цела з расьсечанай мечам галавой. І пачалі гаварыць, што млыны – месца небясьпечнае, што там па начах жыве нячыстая сіла, і вадзянікі круцяць іх колы, не зважаючы на сьвятыя малітвы. Але пра якія млыны так не гавораць?

Прайшло дзевяць гадоў ад таго часу, калі княгіня Друцкая дастала з рызы сьвятога абраза чатыры камяні. На адным з млыноў – ніхто ня памятае, на якім – шчыраваў пабожны і ціхмяны млынар. Быў ён дужы, як усе млынары, бо лёс іхні – усё жыцьцё насіць цяжкія мяхі, і, нягледзячы на ціхі нораў, мог абараніць свой млын. І дачка ягоная была ціхмянай і набожнаю... Мне вельмі хацелася б сказаць, што яна была прыгожай, але гэта ня так. Яе вочы былі моцна скошаныя, і млынароўна, відаць жа, лічыла, што лёс яе прадвызначаны гэтак жа, як прадвызначаны ён у разьбітага збанка... Хаця што такое жаночая прыгажосьць? Вось камусьці з венцаносцаў імпануе тонкі стан, і няшчасныя дзяўчаткі ад маленства зацягваюцца ў гарэты, аж ссоўваюцца рэбры, і ад немагчымасьці напоўніцу ўздыхнуць прыгажуні штогадзіну губляюць прыгожнасьць... Тым самым пацьвярджаючы міф, якія яны слабенькія ды пяшчотныя, быццам крылцы матылька... А раней цягам стагоддзяў імітавалі цяжарнасьць – бо камусьці з вяльможных паноў спадабалася менавіта гэта... Палюбоўніца французскага караля на шпацыры змацоўвае прычоску карункавай падвязкай ад панчохі – каралю падабаецца, і васьмь дамы, адна перад адной, грувасьцяць сабе на галаву вежы з карункаў, дадаючы каркас з дроту, кветкі, птушкі... Прычоска – на паўгода, спаць на адмысловых падушках-зэдлічках, часалкі для галавы – ганяць “жыўнасьць”, ня шкодзячы прычоску.

Так што я ня ведаю, ці была млынароўна сапраўды такой непрыгожай, як захавалася ў паданьні.

Млынар цяжка захварэў... Пасьля таго, як вераб’інай ноччу пасядзеў на беразе, замест таго, каб хавацца ад навальніцы і залевы ля хатняга агменю. Такі ўжо быў звычай у млынара – па начах гуляць па беразе ракі. Перад сьмерцю ён сказаў дачцы, якая ўчарнела ад гора: “Ты не застанешся адна. І справа мая не загіне. На трэці дзень пасья майго пахаваньня да цябе прыйдзе жаніх. Ён скажа: “Блаславі цябе маці Божая Менская”... Слухайся гэтага чалавека”.

І сталася так. Той, хто раптам пасватаўся да млынароўны, быў сапраўдны шляхціц, рыцар, які прайшоў не адну вайну, увесь у шнарах, як дзверы піўніцы... Шляхціц, які бярэ шлюб з простаю, ды яшчэ касавокай – гэта было нечуванае дзіва... Адны гаварылі, што жаніх – яго звалі Даніла – звар’яцеў. Нездарма перад гэтым у манастыр прасіўся. Рыцар – ды ў мніхі! Другія казалі, усё ад галечы. Не прывёз Даніла з вайны поўныя рукі сыгнэтаў – адны толькі раны... Таму й у манастыр хацеў... Так млынароўна атрымала прыгожага і высакароднага мужа. Малілася на яго... Ветрыкам слалася пад ногі. Як быццам бы пакорлівасьць можа спарадзіць каханьне – яно ж, як іскры,

высякаецца пры сутыкненні двух вартых... Даніла амаль не глядзеў на жонку. Усе ночы праводзіў ён не на ложы, побач з ёю, а на беразе Сьвіслачы. І меч свой з сабою неадменна браў... І калі часам унізе па плыні гайдалі хвалі мёртвае цела бадзятгі – каму была справа, хто расьсек нябогу галаву? Жыцьцё чалавечае не каштавала і шэлега... Але млынароўна не задумвалася над гэтым. Ейны сьвет быў – любы муж, які не глядзеў на яе. І яна шчыра верыла, што віной таму яе касыя вочы. Так і ўяўляю: ідуць пляцам з кірмашу, наперадзе змрочны плячысты мужчына з упартымі халоднымі вачыма, за ім, укрупіўшыся ў плашч і нізка схіліўшы галаву, дробным крокам сьпяшаецца жанчына. Яна абедзьвума рукамі прыціскае да сябе цяжкі кошык, а нехта абавязкова крычыць ёй у сьпіну дражнілку... І аднойчы, у час першых веснавых дажджоў, калі Даніла вярнуўся пад раніцу на млын, яго чакала жаклівае відовішча: жонка нерухома ляжала пасярод пакоя, уся ў крыві, рука сьціскала вострае шыла... А вочы выкалатыя.

Упершыню жаль да няшчаснай дзяўчыны крануў сэрца воя... Але млынароўна ўжо схаладнела.

Даніла выйшаў на бераг Сьвіслачы, дастаў меч і пачаў раскідваць ім вільготную зямлю ля самага млынавага кола... І вось ужо ён стаіць, і поўня робіцца чырвонай ад каменя ў ягоных руках. Размахнуўся Даніла – і кінуў бяспэжны камень у ваду. Хвалі на нейкі момант напоўніліся барвай, потым згаслі, пачарнелі... І раптам узьняліся, пагрозна зашумелі...

Так пачалася страшная паводка, якой ня памяталі дагэтуль. І тыя паводкі будуць паўтарацца, пакуль на дне Сьвіслачы ляжыць сьвяты карбункул, чырвоны, як сонца на захадзе, камень...

— Дык усё-ткі пад якім млынам быў закапаны карбункул – архіерэйскім ці касьцельным? – пацікавіўся Улад, які, здавалася б, ня вельмі ўважліва слухаў Дароту. Тая паціснула плячыма.

— Ніхто ня ведае...

У акуларах пана Беларэцкага люстраваліся агеньчык пахавальнай сьвечкі, нібыта агнём гарэлі ягоныя інтэлігенцкія вочы.

— Цікава, гэта даволі распаўсюджаны ў сьвеце, так званы магістральны сюжэт. Нешта падобнае я чуў у Англіі, пра тры кароны, якія кароль саксаў загадаў закапаць на ўзьбярэжжы краіны – нібыта ў якасьці ахоўнага талісману ад нарманаў... Што, дарэчы, не перашкодзіла нарманам захапіць Англію і асіміляваць саксаў.

— Бацька казаў, што ў добрае надвор'е з мосту можна разгледзець, як у вадзе блішчыць карбункул... — задумліва прамовіла Дарота. — І калі-небудзь зьявіцца рыцар, які яго дастане і верне на абраз Маці Божае Менскай...

— Тады спадзе паводка, і сюды заявіцца камуністая навалач, — здэкліва прамовіў Улад.

— Чаму адразу “навалач”? Ня трэба агулам абражаць людзей, якія змагаюцца за сваю ідэю, — ускінуўся Ной. — Ідэя рэвалюцыі справядлівая. Няўжо ты хацеў бы, каб тут раскашаваліся чарнасоценцы з нагайкамі? Проста кожная добрая ідэя, нібы карабель – ракавінамі, абрастае дурнямі, якія ўсё псууюць.

— Вось гэтыя дурні і выстаўцяць нас на вуліцу... А мяне яшчэ і расстраляюць, як сына арыстакрата... — дадаў Улад.

Зося фыркнула.

— Таксама мне, вялікі арыстакрат твой бацька... Начальнік паштовага аддзяленьня, чыноўнік дзясятага класу... А што, палякі, якія за адно беларускае слова садзілі, або немцы, былі лепшыя за тых камуністаў? А можа, твае эсэры, з якімі быў звязаны? Добра, бомбу кінуць ні ў кога не пасьпеў...

Пан Беларэцкі здзіўлена зірнуў на маладога чалавека.

— Вы былі эсэрам?

Улад прыкусіў губу.

— У эсэраў свае вартасці... Прынамсі, усё сумленна – навалач мусіць адказаць за свае гноснасьці... А ў бальшавікоў я і сам паверыў быў – пакуль не разагналі наш зьезд.

Ной упарта патрос галавой.

— Вось пабачыш, усё наладзіцца! Прынамсі, ня будзе такога, як было – калі я, габрэйскі хлопчык, каб паступіць у гімназію, мусіў вывучыць літаральна на памяць дзесяць падручнікаў, каб ня даць сябе “зрэзаць”...

Улад сумна ўсьміхнуўся.

— А помніш, як мяне выкладчык граматыкі лупіў лінейкай за тое, што я назваў сябе беларусам? А пасья, дома, яшчэ і бацька дадаў... А я проста ўбачыў выступленьне трупы Буйніцкага, і зразумеў, што гэта – маё, мая мова, мой народ... Настаўнік у школе крычаў, што я мушу ганарыцца тым, што я – рускі. А бацька крычаў, што мы – палякі, народ слаўны і горды. А я паказваў яму нашу сямейную рэліквію – прывілей на маёнтак, падпісаны каралём Жыгімонтам Аўгустам, чытаў: “І датоле дзяржаці з ласкі гаспадарскай маець за ўласным вызнаньнем”..., і пытаўся: якая гэта мова? Польская? Руская? І сышоў з дому. Бо займеў тое, што даражэй за любое багацьце – радзіму...

— Та-ак, няхутка яшчэ прагучыць адказ на словы Купалы “Ці доўга будзе нам заломам Варшава панская і царская Масква”... — прагаварыў Андрэй Беларэцкі. – Мы ўсе хутчэй жывем паводле словаў Гарэцкага: “Я ня ведаю, хто мне свой і хто чужы. Я дзяржуся дзікога неўтралітэту і ашукваю тых і гэтых і самога сябе... І адна палова яго, каторая разумела белых, маўчала, знямела. І другая палова яго, каторая разумела чырвоных, вымагала...”

— Не разумею гэтых хістаньняў, — прамовіла Зося. – Гэта ўсё ад лішку. Ад багацьця... Хаця... здараюцца выключэньні. Вось карбункул, пра які расказвала Дарота... Патрымаць у руках такі камень – гэта вартае, можа быць, усяго жыцьця!

Ной, пачырванеўшы, вымавіў:

— Калі б ён толькі існаваў, я б паспрабаваў дастаць яго для цябе.

— Ты і плаваць ня ўмееш, спадар, — перабольшана ласкава вымавіў Улад. – Але патануць табе не давядзецца: Даротка ў нас выдумшчыца.

— Так, шкада, што гэта толькі казка... — расчаравана прагаварыла Зося. Дарота кінула хуткі позірк на Улада, моўчкі павярнулася і сышла ў іншы пакой.

— Пакрыўдзілася, ці што? – недаўменна прагаварыў Улад.

Між тым дзяўчына вярнулася і, ні на кога ня глядзячы, паставіла на стол маленькі куфэрак з пацямнелага ад часу срэбра.

— Вось... Бацька казаў, гэта знайшлі, калі будавалі наш дом.

Пан Беларэцкі першы ўзяў у рукі рэліквію.

— Ну і ну... Шаснаццатае стагоддзе. Няйначай... І герб, калі я не памыляюся, Друцкіх...

Фалькларыст адкінуў вечка.

— Так, тут мог знаходзіцца камень... Або пярсыцёнак... Нешта невялікае і каштоўнае.

Моладзь згравасьцілася, зазіраючы ў куфэрак, унутры якога з чатырох бакоў былі прымацаваныя драгаты, якія, падобна, мусілі ўтрымліваць у цэнтры нешта невялікае.

— Значыць, карбунул існуе! – узрадовалася Зося, і водсьветы полымя свечкі заскакалі ў яе зялёных вачах, быццам вадзяныя зоркі ў вачах русалкі.

— Я скажу, што было насамрэч...— прагаварыў пан Беларэцкі, крывачы тонкія вусны. — Быў старажытны куфэрачак... І буйная фантазія майго сябра, твайго, Дарота, бацькі, які лічыць, што задача творчага чалавека – ствараць міфы для сваёй радзімы, каб рабіць яе гісторыю цікавай. Нібыта яшчэ адна казка дапаможа вярнуць залаты век... Які, аднак, быў і залаты, і крываваы, і попелыны... Попел менскіх пажарышчаў таксама дадаўся да крыві тае эпохі.

— Калі хочаце ведаць, я сама бачыла, як блішчыць чырвоны камень якраз насупраць віхлы, што там, на беразе, пад мастом... — у голасе Дароты зьвінела крыўда.

— За гэты час любы камень апынуўся б пад тоўстым слоём твані, — заўважыў Улад. Але Зося капрызліва ссунула бровы:

— Вось цудоўнае выпрабаваньне для якога-небудзь рыцара, які спадзяецца заслужыць любоў сваёй дамы!

Ноя нібы падкінула спружына.

— Я дастану гэты камень!

Улад падняўся няспешна і нібыта лена, але ў ягонай худой паставе адчувалася ўпартая сіла.

— Калі нейкае чырвонае шкельца і ляжыць на дне гэтай рачулкі, яго знайду я.

Дарота прыціснула далоні да вуснаў, з адчаем глядзячы на артыста... А Зося... А Зося раптам засьмяялася – і не было літасьці ў яе сьмеху... Бо ня ведае літасьці дзяўчо, якое ўпершыню, са здзіўленьнем і таемнай радасьцю, адчула сваю ўладу над моцнымі мужчынамі.

Цёмныя вочы Ноя і сінія — Улада сутыкнуліся... Як спрадвеку сустракаліся позіркі двух, якія кахаюць адну... І якія ўпершыню гэта зразумелі.

— Ага, давайте на пошукі, уюнашы, у ноч, у холад і ў дзівосны час дыктатуры пралетарыяту, — насьмешны голас пана Беларэцкага прагучаў, як халодная вада на галаву буяша. – А вы, паненка, асьцярожней з фантазіямі... — у словах фалькларыста, зьвернутых да Зосі, адчуваўся метал. — Не з усім на гэтым сьвеце можна гуляцца. Паверце мне, як старому чалавеку...

Рудавалосая гарэзьніца трохі зьбянтэжылася, нават у сьвятле пахвальных свечак была заўважная чырвань на яе шчоках.

— Падумаеш, а што я такога сказала... Ды ня трэба мне той карбункул...

Пан Беларэцкі ўжо не ўсьміхаўся.

— Гісторыя ведае выпадкі, калі дастаткова было слова, і гарады патаналі ў крыві... Дарэчы, каб ня цноты адной юнай менчанкі, у нашай ратушы не было б і прывіду...

Улад і Ной перасталі сьвідраваць адзін аднаго позіркамі, сумеліся і нават прыселі, здагадаўшыся, што зараз пачуюць чарговую страшную гісторыю. Абодва стараліся не глядзець на Зосю, толькі Дарота кінула на сяброўку пякучы позірк і задала спакойнае пытаньне.

— Але ж, пан Андрусь, у Менску няма ратушы... Яе даўно зруйнавалі.

— Ведаю... — пан Беларэцкі адкінуўся на крэсьле, нібыта рыхтуючыся чытаць доўгую лекцыю. — Зруйнавалі ратушу па асабістым загадзе Мікалая I, каб не нагадвала гораду пра Магдэбургскае права ды былыя вольнасьці... Але ж месца, дзе яна стаяла, у часе і прасторы не зьмяняецца... І захоўвае памяць пра былыя падзеі.

Гісторыя пра Менскую ратушу

А здарылася гісторыя, пра якую я вам распавяду, у авантурным 18-м стагоддзі, як яго вычварна мянуюць, “век плашча ды кінжала”... У беларускім звычаі была шляхецкая шабля. Або шастапёр – булава, якой растружчвалі на двубоях косткі. Страшнейшая, чым меч, зброя. Бо паводле традыцыі, пакуль не паказвалася дастаткова крыві – гэта значыць, каб Нямігай лілося, — двубой не перапынялі. А ад удару булавы крыві мала. Вось і ўзьнікла, так бы мовіць, пакаленьне прабітых чарапоў... Характарнымі асобамі эпохі, безумоўна, былі браты Валадковічы, нашыя землякі – адсюль, з Меншчыны. Асабліва даўся ў знакі сучасьнікам Міхал – піток, буяш, дуэлянт і аматар жаночага полу... Ня дзіва, што ў магната Кароля Радзівіла зрабіўся Валадковіч улюбёным сябрам і таварышам па ігрышчах ды несамавітых выхадках. І ніхто не насьмельваўся пярэчыць гэтаму боўдзілу і прапойцу, бо з Радзівіламі вадзіцца – усё роўна што цалавацца з Пацалуйным мостам у Траецкім... І вось напярэдадні Сьвятадухава дня, які завецца ў нас “Дзяды”, Валадковіч праязджаў праз Менск, пакінуўшы гораду на памяць разгромленую карчомку і трох параненых шляхціцаў-менчукоў. Вечарэла, і коньнік сьпяшаўся выехаць за гарадскія вароты, каб да змрочнага лістападаўскага вечару даехаць да бліжэйшай падарожнай карчмы. Дзесьці напрыканцы Зыбіцкай вуліцы, якраз там, дзе Сьвіслач робіць пятлю, стаяў каменны двухпавярховы дом з высокімі зялёнымі аканіцамі, якія заўсёды былі зачыненыя. Расказвалі, што калісьці ў гэтым доме жыў купец з прыгожай дачкой. Да дзяўчыны сватаўся бедны шляхціц, і, ня ведаю, як ужо акрутна трэба было ўчыніць з тым хлапцом, але напярэдадні яе вяселья з іншым – багатым – адвергнуты кавалер схапіў дзяўчыну ў абдоймы і разам з ёю ўтапіўся. Пасьля будынак выкупіў іншы купец, і хаця калядоўшчыкі, валачобнікі, жабракі і мніхі, шчыруючы на вялікія сьвяты, ні разу не атрымалі з гэтага дому й найменшай міласьціны, час ад часу з-за зачыненых аканіцаў даносілася музыка і гукі вясёлай бяседы. Паколькі магістрат лічыў, што тут усё ў парадку,

ніхто й ня думаў соваць нос за суседскі плот... Тым больш дом карыстаўся ня вельмі добрай славай.

Дык вось, ехаў Зыбіцкай вуліцай Міхал Валадковіч з двума амантамі-сябрукамі. Шапка набакір, дыяментавы “гуз” зьзяе, як поўня, рука ў бок упіраецца, але гатовая вокамгненна ўхапіцца за дзяржальна шаблі – вось яна, найлепшая сяброўка шляхціца, дрэмле ў похвах, як маланка ў хмары, не ўгадаеш, не ўпільнуеш, калі зблісьне прагай крыві. Калі ў доме з зялёнымі аканіцамі расчынілася вакно, рука пана Міхала дакранулася да дзяржальна, але тут жа пацягнулася да шапкі — пачціва прывітацца, як і належыць шляхціцу... Бо з вакна глядзела на Міхала самая прыгожая жанчына з усіх, якіх ён калі-небудзь бачыў... А бачыў ён усялякіх прыгажуняў – і ў Варшаве, і ў Вільні, і ў Нясьвіжы... У апошніх промнях вечаровага сонца бледны твар незнаёмкі сьвяціўся, як сьнег. Зялёныя вочы насмешна пазіралі з-пад тонкіх, выгнутых, як абрысы крылаў чаіцы, броваў, і замест напудранага парыка галаву панны вянчала ўкладзеная каронай чорная каса. І сукенка была чорная, з дарагога тонкага аксаміту. Паненка, не хаваючыся, пільна разглядала рыцара, з чаго той выснаваў, што райская птушачка ляціць проста ў сіло. Пан Міхал ужо трымаў у роце, як перліну, першае галантнае слова, але прыгажуня гучна вымавіла з неверагоднай насмешкай:

— Страхаморца!

Што азначала ня больш, ні менш, як баязьлівец. І зачыніла вакно.

Пан Валадковіч нейкі час выяўляў з сябе хвашчоўскага ёлупа, ня ў змозе ўцяміць абразу. Яго – яго! – назваць баязьліўцам! І хто? Белагалолая! (так, спадарства, у Вялікім княстве называлі ўсіх кабетаў, нават з такімі чорнымі валасамі, як у дзёрзкай незнаёмкі з вуліцы Зыбіцкай). У абразы былі сьведкі – два аманты Валадковіча з некаторай трывогай чакалі, у які “няіставы” ўчынак выплюхнецца ягоны гнеў. Першае, што зрабіў пан Міхал – пачаў з лаянкай стукацца ў вароты дому незнаёмкі. Але за высокім, абабітым жалезнымі палосамі, плотам не было ані гуку, ані руху. Дом стаіўся, нібыта ў ім валадарыў пыл. Дый што зробіш, калі і адчынілі б – на двубой выклікаць дурную кабету? У вачах Валадковіча яшчэ сьвяціўся яе па-незямному прыўкрасны твар, і голас – як звон дамкага ляза...

Пачынала цямнець, і пан Міхал паддаўся на ўгаворы і выправіўся прэч з праклятага гораду... Але прага помсты кроіла ягонае сэрца. Калі ня можа ён узяць уладу над прыгажуняй, возьме разам з ейным горадам! Не адгародзіцца ніякімі платамі.

І вось жаўнеры сардэчнага Міхалава сябра Караля Радзівіла ў Менскай ратушы, у зале, дзе сабраўся магістрат... І паны радцы, стойваючы гнеў, прымаюць “баламута” Валадковіча ў кіраўніцтва горадам...

Дунін-Марцінкевіч не дарэмна пісаў, што Менск наш скрозь весяленькі... Дадаў Міхал Валадковіч весялосьці нашаму месту. Ніхто не адчуваў сябе абароненым – ні прыгожая паненка, ні пан суддзя, ні нават ксёндз у касьцёле... Ня тое, што мужыку ці мешчуку, але й шляхціцу мог загадаць на месцы сто і адну нагайку ўсыпаць – норма такая ў Валадковіча была... Ксяндзу Аблачынскаму адпомсьціўся за тое, што той выкрываў у Марыінскім ягонае п’янства – прывёў падчас імшы на плошчу цыганоў з медзьвядзямі ды малпамі, ды выкаціў бочку віна... Вось табе й казань атрымалася – як піша Крашэўскі, “нешта зьвінела,

бубнела, мэкала, трубіла, пішчэла, сьмяялася самымі нязвычайнымі галасамі”. Не баяўся пан Валадковіч нікога, нават Госпада... Адноўчы сёкануў мечам па сталю, за якім засядаў менскі суд, ды расьпяцьце расьсек... Мніхі-дамініканцы на пахаваньне ішлі – насілі адабраў, музыкам загадаў граць пахавальны марш, а сам ішоў і сьпяваў... Але гучней за цыганскія сьпевы й барабаны гучэў у ягоных вушах пагардлівы голас: “Страхаморца!” Вядома, шукаў Валадковіч тую прыгажуню... І ня ведаў, што яму больш прынесла б задавальненьня — зьбіць яе альбо абняць? Яна ж дакладна тут, у горадзе... То на імшы ў прытворы на імгненьне сьвяціўся яе бледны твар, то ейны сьльвэт мільгаў за вакном ратушы... Валадковіч кідаўся – але ніколі ня мог яе дагнаць. Нічога, калі назірае – значыць, неабьякавая... Няхай пэўніцца, што нічога на сьвеце не баіцца Валадковіч. Таму, калі пана Міхала ў чарговы раз паклікалі на суд у ратушу, а дабразычліўцы паслалі папярэдзіць – радцы згаварыліся асудзіць на горла, да сьмерці, Валадковіч не захачеў уцякаць, не схачеў нават папярэдзіць свайго магутнага апекуна... Ён прыйшоў на суд і паводзіў сябе яшчэ больш буйна, і мільгацелі за сьпінай стрывожанага натоўпу зьлёньны вочы... Калі буюша скруцілі і прыкавалі ланцугамі да сьцяны ў скляпеньні ратушы, ён ляўся і жартаваў... І ў нянавісьці судзіў меўся дамешак страху, як у старым віне – корсткі прысмак дубовай драўніны, з якой была зробленая бочка... Нават калі прыйшоў той самы ксёндз Аблачынскі, каб паспавядаць асуджанага перад сьмерцю – той не пажадаў каяцца, страшэнна ляўся і блюзьнерыў, нібыта лічыў усё, што адбываецца, дурным жартам. На нейкі час злчынцу пакінулі аднаго. І тады да яго прыйшла Яна... У цёмнай сукенцы, з укладзенымі на галаве чорнымі косамі, быццам карона царыцы ночы, і з такімі дзёрзкімі зьлёньнымі вачыма, што Валадковіч, можа, упершыню ў жыцьці адчуў, як сэрца слабне ад чужога пагляду... Яна падышла блізка-блізка, угледзелася ў твар палоннага і ціха, заспакоена прамовіла:

— Ну вось, і скончыліся твае страхі. Цяпер ты будзеш маім.

Валадковіч забыўся нават на тое, каб запырэчыць, што ён ня ведае страху, ірвануўся ў ланцугах, каб абняць прыгажуню, яе косы ўпалі ўніз, самі распляліся чорнымі хвалямі, у іх мільганулі зьлёньныя стужкі... Ці сьцябліны? Вусны наблізіліся да вуснаў... Якая яна халодная... Як зімовая вада. Вочы, у якія апантана зазіраў Валадковіч, пачалі глыбець, як віры, і ператварыліся ў прагалы... Цёмныя, як раскапаная магіла. Пах вярбены зьмяніўся пахам рачной цьвілі... І рыцар нема закрычаў, бо гэта было страшней за сьмерць.

Тыя, хто прыйшоў расстрэльваць адчайнага шляхцюка, расказвалі, што ён чамусьці быў увесь мокры – быццам на яго лінулі вадой з вядра... І нібыта ўзрадваўся прыходу катаў... І сьмяяўся, нават калі першая куля патрапіла ў ягоныя грудзі.

Ніякай жанчыны ў сутарэньнях, дзе адбыўся патаемны і хуткі расстрэл, вядома, ніхто ня ўбачыў. Пасьля пачалі расказваць, што дух пана Міхала адправіўся на вышэйшы суд нераскаяным і ня можа пакінуць зямлі... І ягоны прывід сумна паглядаў з вокнаў ратушы цягам стагоддзяў... І калі тую ратушу нашыя нашчадкі адбудуюць – ён зноў будзе там.

Пан Беларэцкі скончыў аповед і пацянуўся да кубка з астылай гарбатай.

— Ну а зараз пан Андрусь стане нас запэўніваць, што дзяўчына, якая абразіла Валадковіча, была сьвіслацкай русалкай, — насьмешна пракаментываў Улад. Фалькларыст паставіў кубак на стол і паважна адкінуўся ў крэсьле.

— Каментываць міфы як рэальныя падзеі нельга, — прамовіў ён павучальным тонам, — Адзінае, у чым я перакананы — што ў аснове кожнага міфу, паданьня, легенды сапраўдныя падзеі, але часта скажоныя да непазнавальнасьці, як адлюстраваньне ў імклівым ручаі. Страшэнная трагедыя ператвараецца ў вясёлую казку пра Калабка. І, наадварот, за самымі таямнічымі і рамантычнымі легендамі хаваецца нешта будзённае і нават камічнае. Ведаецца, гэтак ідзеш па лясной сьцежцы і бачыш проста перад вачыма дзівосныя каралі з напоўненых залатым сьвятлом перлінаў... Аж сэрца зойме ад незямной прыгажосці. Прыгледзішся — а гэта звычайнае павуціньне, пакрытае расой... Ды яшчэ дохлая казюрка ў ім вісіць.

— Ну, наконт дохлай казюркі замест рамантычных караляў гэта мы ўсе спазналі... — прамармытаў Улад, і чуйнае вуха Зосі ўлавіла за няўцямнымі словамі таямніцу, як вопытная гаспадыня па першым вуркатынні вару пазнае, што гарбату трэба здымаць з агню.

— Уладзе, а ну расказвай, што зараз успомніў! Мы ж дамаўляліся — ніхто не адмаўчыцца.

Малады чалавек паціснуў плячыма.

— Вы будзеце расчараваныя. Ні двубою за чароўную даму, ні сустрэчы з прывідам я не перажыў. Мая гісторыя, вядома, будзе тэатральная.

Гісторыя пра начны сыпектакль у Менскім тэатры

Здарылася гэта са мною, калі я яшчэ сьвята верыў у рамантыку і ў тое, што тэатр — сапраўдны храм. Я пасварыўся з бацькам і сышоў з дому. Два гады заняткаў у студыі давалі падставу верыць, што жыцьцё мае складзецца цікава і слаўна, ня горш, чым у маленькага, адшуканага сапраўднымі бацькамі, лорда. Тады ў нашым гарадскім тэатры іграла антрэпрыза пана Г. Ня самая горшая, як я пасья ўпэўніўся, але й нічым ня лепшая за іншыя местачковыя трупы. Герой-палюбоўнік з увесьчасна напудраным тварам і завітымі, як у Антыноя, кудзеркамі (ён паласкаў горла мятнай мікстурай — дзеля прыемнага паху і мяккасьці голасу); герайня, падобная да высушанага аеру, у якім жыве крыклівая птушка бугай; субрэткі з вуснамі сардэчкам і марай пра шчодрага і непатрабавальнага купца першай гільдыі; комік з фіялетавым носам; сівагаловы “высакародны бацька” з надзвычайным уменнем ляяцца з дапамогай медыцынскіх тэрмінаў, кшталту “Ах ты клісьцір няшчасны, трахеатамію тваю перытаніт”... Гэта быў сьвет штучны і цудоўны, грубы, прыніжаны — і высокі. Сьвет блазнаў і фігляраў, далучаны да вышэйшых ісьцінаў. Касьцюмы іспанскіх грандаў з грубага паркалю, упрыгожаныя распушанай вярхоўкай і апырсканыя залатой фарбай... Кардонны месяц на прэнце і сасновая вада, якой палівалі сцэну перад кожным сыпектаклем, каб не ўздымаўся віхурай вечны пыл...

Я блытаўся за кулісамі, стараючыся як найчасьцей патрапіць на вочы рэжысёру, пану Рэўзару, мажному, як старасьвецкі буфет, дзядзьку з неверагодна пышнымі вусамі і сінім аксамітным бантам замест гальштуку, і быў неверагодна шчаслівы, калі мне давяралі патаньчыць у натоўпе нямецкіх сялянаў, што сустракалі свайго герцага з крыжо-вага паходу, альбо пастаяць з пыльным, як вясковая дарога ў сухмень, апахалам ля трону ўсходняга цара. Атрымліваў я такія капейкі, што каб не пусціў мяне таварышаваць Арцёмка Растаргуеў, артыст на другіх ролях і горкі прапойца, туліўся б я ў начлежцы ў Траецкім... Так, са шкляным богам здраджвалі пані Мельпамене многія ейныя служкі... Трупа страчвала чальцоў, як рота на полі бітвы. Тым больш час быў трывожны, пачыналася вайна, у горад увесь час сьцягваліся вайсковыя часткі, што давала тэатру публіку, але не дадала веры ў будучыню. Адсутнасьць тае веры спраўджвалася зьнікненьнем у горадзе цукру, солі і мукі. Нават сьвечкі стала не купіць... Некалькі артыстаў мабілізавалі... Мне было сямнаццаць, але выглядаў я на ладнага дзецюка. І мне паступова пачалі даручаць ролі са словамі. Што, акрым гонару, давала права на атрыманьне дадатковага селядца ў пайку. Божа, як я ганарыўся і хваляваўся, як ночы цалюткія паўтараў ролю перад люстэркам... Асабліва мне падабалася іграць ролю вартавога ў “Гамлеце”. Таго самага, які распавядае прынцу аб зьяўленьні прывіду. На гэтым мой удзел у сьпектаклі не заканчваўся, я мяняў бутафорскую кірасу на камзол альбо расу і ператвараўся то ў прыдворнага на каралеўскім бале, то ў мніха, які ідзе за труной Афеліі, то ў воіна, які прыехаў з таямнічым Фартынбрасам... Адзін раз я нават быў самім гэтым Фартынбрасам, калі выканаўца ролі прыняў у антракце кактэйль, адным са складнікаў якога была добрая старадарожская самагонка. Вядома, я марыў пра славу... Ну ня можа быць, каб ніхто не звярнуў увагу, як я раскаціста вымаўляю “р” у слове “пр-рашу” і горда закідваю галаву... І калі аднойчы мае мроі спраўдзіліся, я нават не здзівіўся. Самавіты пан з чорнымі, завітымі ў колцы вусікамі, у такім элігантным шэрым касцюме з ангельскага сукна, што, здавалася, сьшоў з паштоўкі, пасья чарговага прадстаўленьня перахапіў мяне за кулісамі з кампліментамі майму артыстычнаму тэмпераменту і тонкаму псіхалагічнаму малюнку ролі... Незнаёмец размаўляў па-руску з лёгкім акцэнтам. Чарнявы, тэмпераментны... Француз? Італьянец? Іспанец? Вядома, у душы я з усім, што прамаўляў мой гарачы прыхільнік, пагаджаўся, хаця дзесьці на ўскрайку сьвядомасьці сядзеў, як ушчэнт зьбяднелы карчмар на ганку пустой карчмы, сумніў: ці праўда ў маім “пр-рашу...” вібрыравалі сусьветныя эфіры? Але мы, нават пасталеўшы, ахвотней верым у прыёмнае, чым ва ўласныя сумнівы.

— Ці хочаце вы, малады чалавек, сыграць Гамлета?

Ну хто б у сямнаццаць гадоў ад такога адмовіўся! Верагодней крыжэдзюбу адмовіцца ад яловых шышак, а гарадавому ад гербавай бляхі. Але далей пачалося дзіўнае. Мяне прасілі сыграць гэтакі монасьпектакль, прамовіць самыя знакамітыя маналогі дацкага прынца, і ня дзе-небудзь у прыватным тэатрыку, перад клумбай-жонкай і прышчавымі пляменьнікамі, а тут, на сцэне тэатру... Але – уночы. Памяшканьне будзе дзеля гэтага выкупленае ў дырэкцыі. Публікі чакаецца няшмат, але самая што ні на ёсьць выкшталцоная і дасьведчаная. І за гэта — сто

рублёў ганарару. Шалёныя грошы. Здаралася, увесь збор нашай трупы за вечар не дасягаў гэтае мяжы. Укладзеныя ў маю руку дваццаць пяць рублёў авансу падбздзёрвалі, просьба нікому не расказваць пра меркаваныя начныя спектакль выглядала адкрыта падазрона, быццам курыныя пер’і на пысе хатняй коткі. Вядома, усё тлумачылася маім талентам, ад якога знаўцы хочуць атрымаць асалоду без усялякіх перашкодаў.

— Гэта ваш вялікі шанец, малады чалавек! – даверліва сакатаў вусаты пан. – Згаджайцеся! Запэўніваю, што нікога злога намеру тут няма, і ні ў якую ганебную справу вас ня ўцягваюць. Ну, вы ж прыроджаны артыст!

І сунуў мне яшчэ дзесяць рублёў.

Я вярнуўся ў свой катух на Францыскаўскай. Мой таварыш ляжаў на ложку п’яны і ціхі, як фаршыраваная рыбіна. Я хадзіў з кута ў кут, быццам навязаны баранчык, і мроў, нібыта ў гарачцы. То закулісны пан бачыўся мне падступным Мефістофелем, то высакародным Гарунам-аль – Рашыдам... Нарэшце я схапіўся за томік Шэкспіра, як касцельная дэвотка за ружанцы, і паспрабаваў увіць сябе Гамлетам... І – уяўленьне зацягнулася да апоўначы... Цяпер мне проста невыносна карцела паказаць камусь дасведчанаму ўсе гэтыя аднойдзеныя паставы ды інтанацыі, усе жывапісныя драпіроўкі плашча, замест якога я выкарыстаў коўдру... У дзверы пастукалі. Ня стану хаваць – я скалануўся ад містычнага жаху. Арцёмка замыкаў, закруціўся на ложку... Я ня стаў яго раскатурхваць, тым больш лягчэй было прымусіць размаўляць качан капусты, і, набраўшыся смеласці ад Гамлета, расчыніў дзверы. Так пачаліся мае начныя прыгоды.

Да тэатру мяне давезлі ў закрытым экіпажы, пустым, як галава субрэткі, але з абабітымі аксамітам сядзеньнямі. Я крадма вышукваў дзе-небудзь выяву герба – вядома, каралеўскага або, на горшы выпадак, княскага, але акрым вытанчаных расьлінных арнаметаў з мосенжу не знайшоў нічога адметнага. У такіх карэтах герояў звычайна выкрадаюць... Але мяне высаджлі на прыступках тэатру, і зараз жа падхапіў пад локаць вусаты знаёмец.

— Мы вельмі вам удзячныя... Хутчэй, хутчэй, рыхтуйцеся...

Мы амаль падбегам увайшлі ў будынак, там да нас кінулася дама ў сукенцы з чорнага шоўку, з валасамі, таксама падобнымі да чорнага шоўку. У цьмяным сьвятле газавай лямпы, якая асьвятляла калідор, я разгледзеў тонкія арыстакратычныя рысы... І зноў думкі пра таемнае жыццё князеў ды каралёў палезлі ў галаву. Вялізныя цёмныя вочы жанчыны блішчэлі незразумелай трывогай, ледзь не адчаем. Яна хутка загаварыла высокім голасам, які, здаецца, перарываўся ад гора. Вусаты адказаў ёй... Ну вось хоць гэта высветлілася — італьянцы! Я разбіраў асобныя словы, якія заселі ў памяці з оперных арыў: “далорэ” – здаецца, боль... “падрэ” – бацька, альбо, можа, сьвятар, “рагацца” – хлопчык... Гэта што, пра мяне? Ну так, пра мяне... Дама змоўкла і пачала з недаверам вывучаць маё аблічча, можна было б сказаць, бесцырымонна, каб ня тая трывога і горыч, якія ахутвалі незнаёмку, як водар – куст язміну. Італьянка нешта спытала ў вусатага, я зразумеў, сумняваецца, ці спраўлюся. Але вусаты энергічна замахаў рукамі,

папляскаў мяне па плячы. “Сі, сі...” Залапатаў нешта, напэўна кшталту “Самае тое, ня бойся, хлопец-ураган”...

Дама, перарывіста ўздыхнуўшы, сьшла, кінуўшы мне на разьвітаньне дзіўны позірк, адчайна-умольны, і вусаты пацягнуў мяне далей.

— Толькі, вельмі вас прашу, нічым сябе ня стрымлівайце. Дайце волю свайму тэмпераменту, грайце ў поўную сілу, імправізуйце! — мармытаў мой спадарожнік мне на вуха, і я пачынаў патроху шалець ад усяго гэтага.

За кулісамі мяне чакала адчыненая грымёрка першага героя і касцюм дацкага прынца.

Электрычнасьць у тэатры не была ўключаная, і сцэна асьвятлялася, як даўней, сьвечкамі. Ніколі не забуду гэты сьпектакль. Наўрад мне ўдасца перажыць калі-небудзь такое неверагоднае хваляваньне і натхненьне, падагрэтае небясьпечнай таямніцай. Я выляцеў у прывіднае сьвятло сцэны, адчуваючы сябе Кінам, Сальвіні і Качалавым у адной асобе. “Быць ці ня быць – пытаньне вось у чым!” Вядома, нават у апантанасьці роляй я крайком сьведомасьці прагнуў разгледзець публіку. Яе сапраўды было няшмат. Сем чалавек сядзелі ў першым радзе партэру. Так, відовішча ледзь мяне не зьбянтэжыла. Вялізная чорная прорва залы, незвычайная цішыня, водбліскі агню на тварах глядачоў... Вось мой вусаты імпрэсарыё, вось – знаёмая чароўная дама. Нейкая пажылая кабета ў капелюшы ўвесь час падносила да вачэй хустачку, як я пасья вырашыў, расчуленая маёй іграй. Увогуле, цяжка ўявіць больш удзячную публіку. Усе сачылі за кожным маім рухам, вельмі сур’эзна і засяроджана, нават не перашэптваліся. Але мая ўвага адцягвалася на старога ў сурдуце, які сядзеў пасярод кампаніі... Я заўважыў, што на яго скіроўваліся час ад часу позіркі ўсіх, запытальна-ўстрывожаныя. Выглядаў старэча, як праўдзівы Гарпагон, фанабэрысты, аскетычны скупеча. Прыгажуня італьянка сядзела побач з ім і час ад часу пяшчотна гладзіла па руцэ, нібыта прасіла быць больш паблажлівым. Ага, значыць, вось ён і ёсьць, мой галоўны крытык!

Я паддаў тэмпераменту. Мой Гамлет насіўся па сцэне, як прывід у “чароўным ліхтары”. Усе прыдуманая перад люстэркам паставы, узмахі і ўзьвівы – фортэ, фортэ, фартысіма! Стары пень сядзеў у крэсьле, нібыта праглынуўшы пожаг, яго вочы глядзелі проста наперад, не міргаючы, нібыта ён паказваў, што ня хоча мяне бачыць. Між тым старую пані так праняло, што яна аж заплакала, панурыўшы галаву. Яе рыданьні дадалі мне сілаў. Я ўскінуў рукі і загаласіў:

“Я яе любіў, як сорак тысячаў братоў!”

І мае намаганьні займелі нарэшце плён. У вачах старога палыхнуў сапраўдны агонь. Маўклівы дасюль крытык затросься, затузаўся, ускочыў з месца і пачаў нешта выкрыкваць па-італьянску, жэстыкулюючы рукамі ня горш за майго Гамлета. Астатнія таксама паўскоквалі, неяк дзіўна зашумелі...

Зараз жа на сцэну ўскочыў вусаты, яго твар сьвяціўся ад радасьці. Ён схопіў мяне за плечы і літаральна выштурхнуў за кулісы.

— Грацыё, грацыё... — прыгаворваў ён з непадробным пачуцьцём. – Вы – грандыёзо! Вялікі артыст! Мы вам так удзячныя! Ваша ігра — сапраўдны цуд. Вы ўвойдзеце ў гісторыю тэатру!

Я пачуваўся агаломшаным і шчаслівым. Вусаты правёў мяне ў гры-

мёрку, дапамог пераапануцца – ён, гэты важны, выкшталцоны пан, падаваў мне мой зношаны пінжак, як прыслуга! Мяне пасадзілі ў той самы экіпаж і зноў папрасілі пакуль нікому не раскажваць пра начны спектакль, маўляў, іначай я сапсую свой лёс, які абяцае быць бліскучым.

Ужо пад’язджаючы да дому, я агледзеўся, што ў маёй кішэні – капэрта з двума сотнямі рублёў.

На наступны дзень маё захапленне ўласным посьпехам прыгасла, і ў галаву палезла зусім іншае. Падрабязнасьці прыгоды здаваліся ўсё больш і больш дзіўнымі. Хто была тая маладая італьянка, чаму ўстрыожаная і заплаканая? Можа, старэча — ейны нялюбы муж, і яна спадзявалася расчуліць яго ўзьнёслымі словамі Шэкспіра? А можа быць, я патрэбны, каб выканаць ролю чыйгосьці двойніка? Нашчадка знакамітага роду, дафіна, інфанта ці як там яшчэ? Я быў пэўны, што прыгода будзе мець працяг. Можа, запросьцаць на першыя ролі ў які-небудзь знакаміты тэатр? Таемна выкрадуць? Або... Ня стану ўтойваць, уяўленьне малявала салодкія рамантычныя сітуацыі, у якіх адну з галоўных роляў выконвала тая, што назвала мяне сьмешным словам “рагацца”. Я захоўваў таямніцу, але пачаў вучыць італьянскую, а заадно заняўся французскай барацьбой і бегаў у цір у Губернатарскім садзе, так што кожная бляшаная качка ў тым ціры мае на сабе выбоіны ад маіх шрацінак.

Прайшло тры месяцы. Я па-ранейшаму распавядаў дацкаму прынцу пра зьяўленьне прывіду старога караля і сустрэкаў у гурце пейзаж пераможнага герцага. Адноўчы, калі я прыйшоў у тэатр, рудзенькая субрэтка, мадэмуазэль Ніні, альбо проста Нінка, папярэдзіла: “Рэжысёр ізноў у жалобе... Пастарайся не трапляцца яму на вочы з вясёлай фізіяноміяй”. Сапраўды, на лацкане пінжака пана Рэўзара ў чарговы раз красаваўся чорны бант. Трэба патлумачыць гэтую традыцыю нашай трупы. Пан Рэўзар зьяўляўся ў жалобе са страшнаватай рэгулярнасьцю. Напачатку я думаў, што ў пана часта паміраюць родзічы. Але старажылы патлумачылі, што калі памірае якісьці вялікі артыст, пан Рэўзар лічыць сваім абавязкам спраўджваць па ім асабістую жалобу. І гора таму, хто не адгукнецца спачуваньнем.

Таму цяпер, пачуўшы пра жалобную стужку на рукаве Рэўзара, я пабег да Панаса Панасавіча, памочніка рэжысёра, які кінуў выгядную кар’еру адваката дзеля вар’яцкай службы ў тэатры, быў чалавек добры і незвычайнай эрудыцыі, і стаў яго распытваць, хто з тытанаў на гэты раз атрымаў ангажэмент на нябёсныя ролі... Пачуўшы прозьвішча – італьянскі трагік М* — зьбянтэжыўся... Панас Панасавіч, адданы Мельпамене аж да прыгоннага стану, зразумеў мае ваганьні і ўскіпеў, як зялёная гарбата. Як я магу ня ведаць геніяльнага артыста! Я пакорліва папрасіў прасьвятленьня...

— Трагік М* дзесяць гадоў як пакінуў сцэну, — пачаў расповед Панас Панасавіч з непадробным імпэтам і піэтэтам. — Сярод ягоных роляў – і Атэла, і Радрыга, і Дон Карлас... Але самая ўлюбёная роля, якая прынесла яму славу – Гамлет. Кажуць, ён усё жыцьцё адточваў яе, нешта мяняў, дадаваў... Пан Рэўзар, шчасліўчык, бачыў яго ў гэтым спектаклі. Мне не давялося... Бедны, бедны М*... Так, юначка, артыст павінен плаціць высокую цану за сваё натхненьне. Багі не даруюць тым, хто

прамаўляе іх словамі на зямлі. Не хацелася б мне пра гэта распавядаць... Вялікія сьвету гэтага мусяць заставацца ў памяці нашай у бляску і велічы. Але... Што ж, табе карысна ведаць... У апошнія гады ў М* развілася няравная хвароба. Нешта накшталт каталепсіі. Ён нечакана ўпадаў у паралюш, рабіўся, як лялька... І ніякія дактары не маглі вывесці яго з гэтага стану. Але аднойчы знайшлі рэцэпт: аказваецца, М* магло прывесці да прытомнасці сузіраньне сьпектаклю “Гамлет”... Але толькі тады, калі яго ўлюбёную ролю асабліва пагана выконвалі. Праўда, з цягам часу гэта дзейнічала ўсё слабей. Жонка і дачка, апошняя, дарэчы, сама цудоўная актрыса, да якіх толькі дактароў не зьвярталіся. Кажуць, незадоўга да сьмерці вазілі хворага, нягледзячы на ваенныя падзеі, у Маскву. Напэўна, і праз Менск праязджалі. Эх, каб я пра гэта ў час даведаўся – паглядзець на вялікага М*!

Панас Панасавіч застаўся бедаваць, а я паціху сышоў... Дзякуй Богу, у мяне хапіла гумару ўсьміхнуцца над сітуацыяй... Хаця рана на самалюбстве аказалася балючай. З надзеяй на багатую спадчыну ці прэм’ерства ў вядомым тэатры я развітаўся... Затое валодаю італьянскай мовай і французскай барацьбой. Ня кажучы ўжо пра ўменьне цэліць у бляшаных качак.

Гісторыя, расказаная Уладам, прымусіла ўсіх шчыра рассьмяяцца і на некаторы час забыцца на страхоўцы.

— А я думала, ты гэтакі самазакаханы прэм’ер, — з нечаканай шчырасьцю прамовіла Зося. — Ведаеш, а ты, напэўна, больш спадабаўся б мне ў той час, калі быў наіўны і верыў у цуды.

Улад зьнямеў і адварнуўся да вакна, відаць, каб ніхто не заўважыў, як чырвань кінулася да шчокаў... А Дарота з перабольшанай абыякавасьцю загаварыла, гладзячы тонкімі пальцамі звычайны парцелянавы кубак, нібы гэта было кацяня.

— А я бачыла цябе, Уладзе, у ролі Арыеля ў п’есе “Бура”... Гэта было... здрава.

Улад з уздыхам прамовіў:

— Было адзін раз. Захварэў выканаўца, вось мяне й апанулі ў залацісты парык ды белы хітон... Палову словаў ня ведаў, суфлёр ледзь не надарваўся, шэпчучы. Ну і арыя, вядома... Лепей ня згадваць.

— Ну чаму ты так пра сябе? – у голасе Дароты гучэў непадробны боль. – Я пасья тры разы бегала на той жа сьпектакль, каб цябе ўбачыць. Але былі ўжо іншыя выканаўцы.

Зося фыркнула, як разлаваннае кацянё.

— Ну, Даротка, а я ўсё думала – чаму ты мяне на гэтае занудства цягаеш...

— Калі занудства – дык чаму не адмаўлялася? — Дарота падціснула вусны і ад гэтага яшчэ больш зрабілася падобнай да віктарыянскай класнай дамы.

— Чаму не адмовілася? – павольна перапытала Зося і мройна адкінулася ў крэсьле. – Таму што... таму што... я была дачкой швачкі, у якой твая маці замаўляла аксамітныя сукенкі і карункавыя блузкі, і без цябе патрапіць у тэатр, ды яшчэ ў партэр – гэта было мне не па грашах.

Дарота густа пачырванела.

— Зося... Хіба між намі калі-небудзь узьнікалі такія... пытаньні? Як

сёння кажуць – класавыя? Ды мне ніколі ў галаву не прыходзіла, што я ў нечым... іншая...

— А шкада, што не прыходзіла, — у голасе Зосі раптам загучэла нешта жорсткае. — А вось мне даводзілася часта думаць пра падобныя рэчы... Напрыклад, каб ніхто ў класе не заўважыў, што ў мяне адзінай ня тонкія, шаўковыя, як у вас, а старыя вязаныя панчохі.

— Дзяўчаты, не сварыцеся, — умяшаўся пан Беларэцкі. Але тут жа падаў голас Ной.

— А нікуды ад класавых пытанняў не падзенешся. Таму што рэвалюцыя ўсіх зраўняе. І тым, хто мусіць нешта страціць, цяжэй за іншых... Параю адно: ня варта шкадаваць таго, што было.

Дарота прагаварыла.

— Хіба мне шкада? Калі б тут зладзілі нешта вартае, ды дзеля беларускай справы... Я б з радасцю сама аддала гэты дом. Але ж тут будзе нейкая чарговая ўправа.

— Ня “нейкая”, а камітэт па справах адукацыі! — з выклікам прагаварыла Зося. Улад выказаў агульнае здзіўленне:

— А ты адкуль ведаеш? Працаваць там, ці што, збіраешся?

— А чаму б і не? — Зося агледзела ўсіх зялёнымі дзёрзкімі вачыма.

Пан Беларэцкі павольна прагаварыў:

— А яна ўжо згадзілася на гэтую працу... Праўда, Зося?

У доме на хвілю запанавала маўчаньне.

— Ну і што?

Вусны Дароты дрыжэлі.

— Я ня маю права цябе дакараць..

Зося горда ўскінула галаву, яе валасы нібыта іскрыліся рудым агнём.

— Дакараць? За што? За тое, што я збіраюся працаваць дзеля асьветы свайго народу? Вы тут, як сьлепакі, спалохаліся першага халоднага вятрыска. Калі адбываюцца перамены — гэта заўсёды пакутліва, але калі ня зломіцца вонкавая, цвёрдая абалонка — не пакажацца жывое, датклівае цела часу. Трэба толькі перацярпець боль. Колькі мы марылі пра рэвалюцыю? І вось — мары, вашыя ж мары, збываюцца. Ствараецца акадэмія... Доўнар-Запольскі, Карскі, Лёсік, Ігнатоўскі — яны ж зусім розныя, з рознымі перакананьнямі. Але працуюць разам, на стварэньне Беларусі. Вам, пан Беларэцкі, варта стаць побач з імі. Улад, замест таго, каб удаваць рамантычную расчараванасьць, прасіўся б у трупу Галубка. Вядома, ролю Гамлета табе там не дадуць. Але гэта беларускі тэатр!

Ной захоплена ўсьміхнуўся ў адказ.

— Згода, Зося! Нам ёсьць на што спадзявацца.

— Можа быць, на зьяднаньне Беларусі? — сумна прамовіў Улад. — Гэта ж ганьба якая — падзялілі край напалам, усе маўчаць... Карацей, “Кавалі другія, а ланцуг той самы — песьні ўсе старыя неаджытай гамы...” Фабіяна Шантыра расстралялі, хоць ужо такі бальшавік быў — замест штандару насі. На Украіне паэта Грыцко Чупрынку да сьцяны паставілі... У Расеі — Мікалая Гумілёва, які пра мурынаў ды прынцэсаў пісаў...

— Гэта неабходныя ахвяры, — няўпэўнена сказаў Ной.— Помніце, Майсей сорок гадоў вадзіў свой народ па пустцы, бо тыя, хто пасталеў у рабстве, не маглі стать вольнымі і мусілі памерці. Але гэта часова.

Універсітэт жа ствараецца... І мастацкая вучэльня ў Віцебску працуе... Кандзінскі горад расьпісвае ў канструктывістскім стылі.

Пан Беларэцкі сумна глядзеў скрозь акуляры на энтузіястаў.

— А вам ніхто не расказваў, як шаноўнага Доўнар-Запольскага студэнты кіеўскага універсітэту зьняволілі ў ягонай кватэры, нібыта прыслужніка царызму? Усе сябры і знаёмыя разьбегліся... Тых нешматлікіх, хто наважваўся наведаць прафесара, затрымлівалі, абшуквалі... У мяне адабралі нават аловак і нататнік. Толькі цуд – дакладней, адна адданая прафесару вучаніца, якая здолела “прарвацца” да мясцовага камісара – уратавала прафесара ад расстрэлу. Вось дзе парадваліся “недарасьлі”, якія ў свой час атрымалі ад строгага выкладчыка “нездавальняюча”... Пакуль што паслугамі “сьпяцоў” новыя ўлады карыстаюцца... Але – паглядзіце – гэта ненадоўга. Што пачалося крывёю – крывёю скончыцца.

Дарота адварнулася да вакна, хаваючы хваляваньне.

— Усё-ткі я веру, што сумленныя ды таленавітыя... такія, як мой бацька, заўсёды будуць патрэбныя.

Беларэцкі паківаў галавою.

— А як толькі патрэба ў іх адпадзе... Вымруць, як цмокi. Або вынішчацца... Я сябе так і адчуваю ў гэтым часе – як апошні, стамлены чаканьнем сьмерці, цмок...

— Дарэчы, цмокi ж вадзіліся ў Сьвіслачы! – падаў голас Улад. – Замежнікі, дзівуючыся, занатоўвалі, што менчукі трымалі ў сваіх дамах замест якіх мопсаў чорных тлустых яшчарак футуў пяць даўжынёй.

— А я аднойчы бачыў з мосту ў Траецкім, як нешта падобнае да такой яшчаркі або зьмяі сьлізганула пад вадой, нібыта душа грэшнага тапельца... — прамовіў Ной.

— І колькі сідру ты перад гэтым выпіў у майстэрні? – насмешна спытала Зося.

А Дарота зноў моўчкі павярнулася і выйшла ў другі пакой... Грукнулі дзьверцы шафы... І вось перад вачыма ашалелай кампаніі пасярод стала на драўляным пастаменце паўстаў самы сапраўдны цмок... Праўда, невялікі — з сярэдняга сабаку. Чорная луска, нават на выгляд – моцная, нібы панцыр сярэднявечнага рыцара, пашча пагрозліва разяўленая, а вочкі – як жывыя – з чорнага паўпразрыстага шкла з жоўтымі іскрынкамі пасярэдзіне.

— Слухай, а што ў вашым доме яшчэ такое вось... ёсьць? – амаль з багавейным жахам спытаў Дароту Улад. – А то проста страшна робіцца. Раптам хто раскажа казку пра мёртвую галаву – а ты й прынясеш яе... На талерцы, як Саламея...

Абурэньне Дароты кашчуннымі словамі ніхто не пачуў – усе, нават пан Беларэцкі, кінуліся разглядаць і мацаць цмока. Пільны погляд выяўляў, што чучала вельмі старое, месцамі луска асыпалася...

— Бедненькі... — Зося паглядзіла сьвіслацкага цмока па чорнай сьпіне. На хвілю падалося, што ён завуркоча і замахае хвостом – Ной і Улад, напрыклад, мяркуючы па іхніх паглядах, паводзілі б сябе менавіта гэтак.

— А мне бабуля раскавала, што на Высокай гары, там, дзе цяпер Юбілейны рынак, жыў цмок самых што ні на ёсьць еўрапейскіх паме-

раў, — паведаміў Ной. — І харчаваўся, як належыць — прыгожымі дзяўчатамі. Пакуль не натрапіў на тую, у якой меўся баявіты жаніх. Усадзіў той меч у цмокава чорнае сэрца... Але й сам быў смяротна паранены. Так іх і апусьцілі ў Сьвіслач — і цмока, і рыцара ў крышталёвай труне. Мы ў дзяцінстве ўглядаліся ў тое месца, і, здаецца, бачылі — на дне, з твані ўздываюцца цмокавы рэбры...

— Вечна цмок ва ўсім вінаваты... — прабурчэў Беларэцкі. — Толькі аднойчы я чуў больш справядлівую выснову, лірнік сьпяваў на Ніжнім рынку: “Скуль узяўся той сьвяты Юры ды забіў нявіннага цмока”...

— А што здарылася з рыцаравай нявестай? — спытала Дарота. Ной паціснуў плячыма.

— Пра гэта гісторыя маўчыць. Або так і засталася нявестай, або выйшла замуж за іншага... Якія яшчэ варыянты?

— Я ведаю гісторыю пра адну нявесту... Толькі ня надта вясёлую гісторыю, — прамовіла Зося.

— Ну вось і раскажы! — узрадваўся Улад. — А то ўсе ўжо нешта распавялі, а вы, паненка, толькі з цмокам лашчыцеся.

Зося раззлавана фыркнула, але расповед пачала.

Гісторыя пра залатагорскую нявесту

Аднойчы да маці прыйшла заказчыца. Здарылася гэта цёмным вясеньскім вечарам, калі голае гольле дрэваў адчайна цягнецца да шыбаў, і апошнія мокрыя лісты, сарваныя ветрам, стукаюцца ў шкло, нібыта самагубцы. Заказчыца была сухой і паважнай немкай нявызначанага ўзросту, у пляскатым капелюшы з маленечкім вэлюмам, нечакана задзірыста адкінутым набок — відаць, вецер пастараўся. Немка агледзела нашую кватэру, якая служыла адначасна і майстэрняй, але немагчыма было анічога прачытаць на ейным трохі мужыкаватым твары: ці яна пагарджала нашай беднасьцю, ці нічога асаблівага ў змушанай сьціпласьці кватэры ня бачыла? Заказ быў нечаканы: вясельная сукенка! Не, не для яе самой — наведніца нават пакрывіла вусны ў іранічнай усмешцы, — а для дачкі яе гаспадароў, шаснаццацігадовай дзяўчыны. Вось і меркі ўсе ўжо знятыя — на аркушыку запісанья...

Маці мая разгубілася — дагэтуль ёй не даводзілася шыць вясельныя сукенкі. Процьма швачак, аднак, менавіта гэтым і займаюцца... Тым болей за грошы, якія госьця прапанавала, можна было замовіць строй у самым шыкоўным атэлье на Губернатарскай!

— Разумееце, фрау, мы не хацелі б зьвяртацца ў вядомае атэлье! — крыху няёмкім голасам адказала немка. — Нам патрэбна, каб убор быў пашыты за двое сутак, фасон, упрыгожваньні — усё на вашае ўгледжаньне. І... каб пра гэта вы асабліва нікому не распавядалі.

Аванс быў літаральна ўпіхнуты ў матчыны рукі...

— А дзе адбудзецца вячаньне? — пасьпела толькі спытацца матуля. Немка трохі прамарудзіла з адказам:

— У касьцёле на Залатой Горцы, фрау. Я прыду па заказ у суботу раніцай.

Ці трэба казаць, што маці паставілася да замовы з пэўнай насыцярогай, і лічыла, што ўвязалася ў нейкі грэх, а я — наадварот — з захапленьнем. Вядома, я ўсё ўявіла да драбніцаў. Верная прыслуга заказала

вясельную сукенку для сваёй маладой гаспадыні, якая наважылася на забаронены бацькамі шлюб... Гэта будзе таёмнае вянчаньне. Жаніх, вядома, небагаты. Але страшэнна прыгожы, таленавіты і адважны. І сама паненка ня менш прыгожая і адважная... Як мне хацелася, каб сукенка атрымалася як мага лепей! Але маці і так завіхалася напоўніцу – яна была сапраўды выдатнай швачкай... Каб менш старалася дагадзіць заказчыкам – дык, можа, ня ўбіліся б пасья тыя сухоты. Бялюткі шоўк з вытанчаным узорам з лілеяў, карункі, ружачкі з атласу... А мне ўсё здавалася, што, каб яшчэ пару дзён – якую прыгажосць можна было б стварыць! Я абмётвала швы ўсю ноч – я ж гадоў з пяці, як толькі навучылася трымаць у руках іголку, дапамагала маці, таму цяпер ненавіджу ўсялякае шытво і вышываньне. Прыўносіла ў фасон свае фантазіі – дзе дадам перлінак, дзе прызьбяру карункі, так, як бачыла ў краме на Ратушняй плошчы... Напрыканцы, калі ўжо ўсё было гатова, я падышла да белага прывіднай постаці – у сьвятле сьвечкі здавалася, што сукенка на кагосьці апранутая, і белая постаць вось-вось зрушыць з месца... Я яшчэ раз ва ўсіх драбніцах уявіла, як заўтра апране гэты ўбор, хаваючыся ад сьвету, прыгожая бледная дзяўчына, як выйдзе з чорнага ходу да экіпажу, дзе ўжо чакае жаніх – можа быць, гусар, нашчадак зьбяднелага роду, можа, малады паэт... У касьцёле – нікога, акрым сьведкаў, ніякага пышнага вясельля... І мне захацелася яшчэ чымнебудзь дадаць бляску таёмнаму вянчаньню. Я зьняла з шафы матчын куфар для ўсялякіх бліскучых драбніцаў, сапраўдную скарбніцу Аладзіна, з брошкамі, кветкамі, барэткамі, дастала лілею са штучных перлінаў – у дзяцінстве я любіла з ёю гуляцца, і прышпіліла яе на карсет сукенкі, там, дзе сэрца.

Але калі я нараніцу прачнулася, аказалася, што сукенку ўжо забралі – я прапусьціла самы цікавы момант, калі можна было паназіраць, параспытвацца... Маці толькі сказала, што прыйшла тая самая немка – ні сьвет, ні зара, заплаціла – і зьнікла...

І трэба ж было такому стацца, што назаўтра маці дастала з шафы свой зьлёны куфар і пачала перабіраць бліскучыя цацкі – спатрэбілася нейкая пацерка для чарговай кофточкі... Чамусьці ў матчыным голасе, калі яна спытала пра лілею, была сапраўдная трывога... Я, вядома, ня стала нічога хаваць – бо ня бачыла нічога кепскага ў сваім учынку. Але... Аказваецца, брошку падарыў маёй бабулі мой дзед, яна была на вясельнай сукенцы маёй маці... Карацей, я спляжыла сваю спадчыну (цана якой пяць капеек, як я пракаментавала ў думках), і яе належала вярнуць разам з дарагімі ўспамінамі.

Маці па-сапраўднаму ўзрушылася, спрачацца было ня варта... Урэшце, мне дзесьці ў душы і самой было цікава зноў дакрануцца да гісторыі з таёмным вясельлем. Варта ўявіць сябе Натам Пінкертанам – ня сьмейцеся, я тады старанна зьбірала ўсе гэтыя брашуркі народнай бібліятэкі з прыгодамі вялікага сышчыка – і таямніца раскрыецца. Немка сказала, што вянчаньне мусіла адбыцца ў Залатагорскім касьцёле ў суботу. Значыць, я даведаюся імёны жаніха і нявесты.

Але ў касьцёле сухенькі служба з вострым, як дзюба, носам гэтак жа суха і востра паведаміў мне, што ніякага вянчаньня ў суботу не было. Я разгубілася, а потым западазравала востраноса ў няшчырасьці:

вядома ж, вянчаньне таемнае... Але асьцярожныя распыты прыкасьцельных бабулек таксама анічога не далі...

— Ну якое ж вянчаньне, дзетухна! – ледзь не са спачуваньнем прамовіла сухенькая бабулька ў чорнай хустцы, падобная да манашкі. — Адпявалі ўчора... Такую ж маладзенькую дзяўчынку. Як ты...

Другая бабулька, у старасьвецкім каптуры, з падсьлепаватымі, але ўсё яшчэ сінімі вачыма, мітусьлівая, як лясная птушка, умяшалася:

— Так, так, прыгожанькая такая дзяўчынка... Анэльчык... Часта сюды хадзіла... У вясельнай сукенцы хавалі, дык яна, як каралеўна, ляжала. Уся ў кветках, у карунках. Пальчатачкі белыя-белыя. Сукеначка з фальбонамі, тканіна ўся ў лілеі... Бедная дзяўчыначка... Пасьлізнулася на мосьце, што праз Лошыцу, упала – а там калы ў дно панатыкалі... Гэта няйначай Лядашцік акруціў, злы дух.

— Не Лядашцік, а русалкі! У Лошыцы русалкі водзяцца! – заспрачалася другая бабулька.

— Якія русалкі ўвосень? Лядашцік! Шэўрадзь гэты аднавокі асабліва жанчын ненавідзіць і дзяўчатак, паглядзіць вокам сваім – і розум скручвае... Чаго б дзяўчаці з мосту падаць?

Тым часам другая старая пачала доўгае, нібы восеньскі вечар, разважаньне пра тое, каго Гасподзь паклікае да сябе першым, але я амаль ужо гэтага ня чула. Усе мае фантазіі разляцеліся, як пялёсткі штучнай ружы, з якой няўмелая рука сарвала нітку... Шчасьлівая нявеста, жаніх прыгажун... А насамрэч казачная шаўкова-карункавая гожацьць і матчына брошка – тут, побач, пад слою зямлі, вільготнай і цяжкой, як сама незваротнасьць. Цяпер зразумела чаму зьвярнуліся да беднай швачкі, а ня ў моднае атэльэ – ніхто ня хоча азмрочваць настрой заказчыц, якія могуць даведацца, што побач з іхнім сімвалам шчасьця шылі ўбор для нябожчыцы. Чуткі ў мястэчку разносяцца хутка...

Я павольна пайшла на могілкі. Апошняе залатое лісьце сыпалася на магілы... Сапраўды, Залатая Горка... Я ўспомніла пра іншы залаты дождж, які тут сыпаўся – калі сто гадоў таму тут балявала халера і збіралі ахвяры ня меней, чым чума. А як па мне, дык лепей чума, або, як у гэтай няшчаснай дзяўчыны, недарэчны выпадак, чым паміраць ад, прабачце, разладу страўніка. Людзі адчайліся і ня ведалі, як спыніць пошасьць. Набіваліся аж па дах у стары драўляны храм на Залатой горцы... Пасьля, вядома, нехта сказаў, што калі храм, Божы дом, такі бедны і цесны, гэта вялікі грэх... І ці не таму Гасподзь прагневаўся і папусьціў пошасьць? Нейкі доктар – а іншыя кажуць, ксёндз – выйшаўшы з касьцёлу, разаслаў на зямлі свой плашч і кінуў на яго першыя залатыя манеты... Другія прыхаджане пасьпяшаліся таксама ўнесці ахвяру – і хутка на плашчы вырасла залатая горка... Як па мне, збудаваці б на тых грошы шпіталь, закупілі добрых лекаў, зладзілі вадаправод, каб менчукі ня бралі ваду з гэтай памыйнай ямы — Нямігі... Што ж, цяпер я магла лічыць, што і наша сям'я зрабіла свой унёсак у боскае мейсца ў выглядзе фамільнай брошкі...

Я блукала між магілаў і, мусіць, сама нагадвала прывід у цьмяным лістападаўскім сьвеце. Ага, вось узгорак, спрэс завалены кветкамі... Партрэт пад шклом, у драўлянай рамцы: гэткае наіўная гімназістачка, са зьдзіўлена прыўзнятымі бровамі, кірпатым носікам і прыадкрытым роцікам, які, відаць, любіў сьмяяцца, і коскі ўкладзеныя на галаве

гэткімі бублікамі... Праставатае, найўнае, вельмі звычайнае аблічча. Не маёй кампаніі паненка, ясна. Караліна Марыя Шыманская-Рэпка. Бедную, напэўна, з-за гэтай “рэпкі” дражнілі ў гімназіі... Я ўявіла, як Караліна-Марыя ляжыць зараз васьм тут, у зямлі, у сшытай намі сукенцы, з брошкай у выглядзе лілеі на грудзях... Прылучаная да тых глыбіняў – ці высатаў – спазнаньня, ад якіх я, эмансіпэ і натуралістка, адзеленая кожнай клетачкай свайго фізічнага цела... Але заплаціць за гэтае спазнаньне тым, што легчы ў гэтую сырую зямлю... Ведаеце, я не сентыментальная істота, але раптам мне зрабілася так шкада гэтай – няхай ня вельмі інтэлектуальнай пры жыцьці — дзяўчынкі, што я горка расплакалася – па ёй, па сабе... Па сваёй гаротніцы-маці – ня так шмат у той у жыцьці радасьцяў і добрых успамінаў, каб пазбаўляць дарагіх сэрцу дробязяў. Што я ёй патлумачу наконт брошкі-лілеі? Падумаць толькі – тая ляжыць у нейкім сажні ад мяне! Але недасяжней, чым была б на месяцы. І я ў адчаі пачала ў думках зьвяртацца да незнаёмай мне нябожчыцы... Уявіце сабе – прасіла яе вярнуць мне тую брошку, тлумачыла, як будзе перажываць мая маці. Угаворвала асьцярожліва, як угаворваюць маленькае дзіця, што схавала вельмі дарагую і дужа крохкую рэч... Я нават апусьцілася на калені... Ня ведаю, колькі часу прамінула – я схамянулася, калі буйны кляновы ліст, мокры і халодны, нібыта далана тапельца, ударыў мяне па шчацэ. Я знаходзілася ў такім знерваваным стане, што гатовая была прыняць гэта за нейкі знак. Ліст апусьціўся проста на букет дарагіх аранжарэйных фіялак, якія мерзлі ў беларускім лістападзе, як усходнія прыгажуні, і я пацягнулася адкінуць ад іх жоўтага нахабу. На земляным насыпе між кветак нешта бліснула... Я адсунула стракатыя пялёсткі... І ўбачыла брошку ў выглядзе лілеі.

Сказаць, што я была агаломшаная – не сказаць нічога. Мяне быццам абдало ледзяной вадой, сэрца абарвалася, нібы я скочыла з адхону. Ну а вы, што б вы падумалі на маім месцы? Ніякіх рацыянальных тлумачэньняў у мяне ня мелася. Проста нябожчыца пачула маю шчырую просьбу і вярнула памятны знак. Я дрыжачымі пальцамі ўзяла брошку – так, гэта была яна, голка, вядома, расшпіленая... Радасьць ад нечаканай знаходкі патанала ў містычным жаху. А калі тая, што вярнула брошку, зараз тут, побач са мной? Я ж так яе клікала... Я непаслухмянымі вуснамі прамовіла “дзякуй”, паднялася і рушыла, змушаючы сябе ня бегчы – яна ж можа пакрыўдзіцца... Маліцца... Выратуе адно – шчыра маліцца... Замоўлю за Караліну Марыю імшу... Чым бліжэй я падыходзіла да брамы, да пазбаўленага містычнасьці мітусьлівага местачковага жыцьця, тым больш ува мне высьпявала ўдзячнасьць і яшчэ нешта незвычайна ўзьнёслае, быццам крылы расьлі...

Ня ведаю, як далей павярнуўся б мой лёс – здараюцца імгненьні, якія фармуюць чалавека, як рукі майстрыхі цеста, — калі б не выпадак... Які прыняў аблічча дурня Генуся. Генуся ведала ўсё мястэчка. Худы і прыгорблены, быццам вечна нёс на сабе мех з мукой – Генуся часам, калі ён быў ня вельмі шалёны, бралі на працу на млын. Рот прыадкрыты, зубы – наперад, у вачах сьветлая каламуць, на носе вечная кропля... Ну, што я апісваю – вы самі мусіце ведаць, як выглядае класічны местачковы дурнячок... І васьм гэты Генуся падсьлепаватым каршуком кінуўся на мяне... Дакладней, на брошку-лілею, што я несла перад сабой у руках, як прыгаршчу сьвятой вады.

— Не тваё! Не тваё! Аддай! Злодзеяка! Злодзеяка! – верашчаў Генусь, спрабуючы выхапіць у мяне зьяўленае са сьвежай магілы ўпрыгожваньне. Я ўварочвалася, як ад гарэзьлівага шчанючка, але... містычны жаж мой яшчэ пабольшаў. Адразу палезьлі ў галаву легенды пра юрадаў ды блажэнных, надзеленых дарам прароцтва... Каб адкінуць насланьне, зак-рычала першае, што прыйшло ў галаву:

— Сам злодзея!

Генусь нечакана змоўк, нібыта яго выцялі, перагнуўся напалам і жаласна заенчыў... У ягоных няўцямных, як далёкая травеньская бліскавіца, словах я нарэшце ўбачыла сэнс, як у віры ўгледжваюць апошнія выйсьце. Брошку забраў з труны Караліны-Марыі Генусь, паколькі небарака быў закаханы, як толькі можа быць закаханым бедны дурнячок у паненку з добрага сямейства. А паклаў на магілу ці таму, што паненка стала яму зьяўляцца ў снах, ці нехта сказаў, што забіраць нешта з труны вялікі грэх, а Генусь быў надта набожны – гэтага я ўжо не разабрала дакладна... Я ледзь здушыла істэрычны сьмех. Падумаіце толькі – калі б я выпадкова не напаткала небараку, у мяне б жыцьцё па іншаму склалася! І сёньня, магчыма, была б я якой-небудзь сястрой Ганорыяй, і перабірала б ружанец замест жывых кветак... Я пакінула брошку на могільках. Яна ўжо была мёртвай – нават рэчы робяцца мёртвымі, дакрануўшыся сьмерці... І маці дасюль думае, што яе каштоўнасьць дасталася шчаслівай нявесьце... Не збіраюся яе разупэўніваць. Але... ведаецца... Часам я шкадую, што больш ніколі не давядзецца перажыць тое незвычайнае адчуваньне, нібыта таямніца сусьвету ляжыць у маіх далонях.

Зося скончыла расповед і задумліва глядзела на свае рукі, быццам уяўляла ў іх брошку ў выглядзе лілеі. Улад паціснуў плячыма.

— Думаю, Серапіёнавы браты збэсьцілі б тваю гісторыю. Мала таго, што ніякай містыкі, дык яшчэ і гумару бракуе. І не страшна, і ня сьмешна.

Зося бліснула зялёнымі вачыма – халодная маланка.

— Страшаць баязьліўцы, сьмешаць няцьвёрдыя ў сабе... У маіх акул-лярах няма ні ружовых шкельцаў, ані чорных, дый увогуле акулераў ня маю. Прымаю жыцьцё, якім ёсьць. Калі вам не хапае тэатральнага рэквізіту, пашукайце ў каго іншага.

Улад сумеўся.

— І ўсё-такі так нельга... Памятаеш, у “Беларускай хатцы” паказвалі батлейку? Апошняга, можа, батлейшчыка ў Менску знайшлі... Лялькі аднавілі... Дык “ідэйна правідловая” частка гледачоў пачала гарлаць, што гэта перажыткі і рэлігійная прапаганда, засмуцілі беднага дзядка-батлейшчыка, якога ў свой час жандары ганялі... Што ж гэта будзе, калі мы адмовімся ад прыгожага, ад гульні, ад карнавалу? Ад гісторыяў пра прывідаў і цмокаў? Чалавека робіць адрозным ад жывёлы ня тое, што неабходна, а тое, што залішняе... Тое, што не прыносіць відочнай карысьці. Музыка, сьпевы, паэзія, вытанчаныя краты на балконе палаца, розныя ліштвы на сялянскім доме, вышыўка на рушніку...

— Сустрэчны вецер эпохі садзьме гэта, бы карункавы капялюшык з паненкі, што села на пляцоўку імперыялу, – жорстка запярэчыў Ной, які ўвесь гэты час ляпіў з наплаканага пахавальнымі сьвечкамі воску

маленькіх яшчарак. – Малевіч намаляваў свой чорны квадрат – і гэта дзьверы, за якімі пачынаецца невядомы, але адзіна магчымы шлях наперад. Нішто не паўтараецца... Фараонаў малявалі толькі ў профіль, у трагедыях не маглі ў якасці галоўных герояў выступаць слугі, жанчыны ня мелі права зьяўляцца на сцэне... Хто цяпер запатрабуе таго ж?

Улад спахмурнеў, звычайная іронія пакінула яго.

— Ты кажаш пра прагрэс у мастацтве, але мне сьвет, дзе пануе чорны квадрат, уяўляецца застрашлівым. Будынкi ў выглядзе вялізных шэрых скрынак з квадратамі вокнаў, песьні ўсе з адной бязглуздай фразы і прымітыўнага рытму, і адна газета на ўсіх, дзе тлумачыцца, якія ўсе шчаслівыя... Ведаеш, калі Платон прыдумляў сваю ідэальную дзяржаву, то хацеў прыблізна такога... Усе мусілі таньчыць і сьпяваць, як яны добра жывуць, а паэтаў належала забіць.

— Ведаецца, калі гэтая адзіная газета і адзіная песьня будзе на беларускай мове, я згодны і з такой сумнай прышласьцю, — задумліва прамовіў пан Беларэцкі. — Але нешта мне падказвае, што спрошчаны да простакутнікаў сьвет ня зьмесьціць нашу цудоўную, неспазнаную беларускую Атлантыду — яна толькі пачынае ўздымацца з мутных хваляў забыцьця, з-пад усялякай набрыдзі... А тут не самабытнасьць вымагаецца, а універсальнасьць... Кіёк замест галінкі...

— Вы проста... стары, — кінуў Ной. — Вы не разумеете, што чалавечтва ідзе да ўзаемаразуменьня — да адной мовы.

— А прырода — да аднае кветкі, аднога дрэва і аднога куста, — насмешна вымавіў Беларэцкі. — Альбо зьявіцца ўвогуле на ўвесь сьвет расьліна: белы кветка-дрэва-куст...

— А чаму белы? — разгублена папыталася Дарота.

— Таму што ўсе колеры, зьмяшаўшыся, утвараюць ідэальную бель... Але ў жыцьці рэдка здараюцца чыстыя колеры. Без дамешка... Таму, я думаю, патэнцыйная ідэальная прырода будзе шэрай.

Улад, відаць, уявіў гэтую прышласьць, ня вытрымаў і засьмяяўся. Ад гэтага аблічча ягонае на хвілю страціла заўсёды насмешна паблажлівы выраз — вызірнуў цікаўны і дурасьліва-наіўны падлетак... Дарота нават таксама нясьмела ўсьміхнулася, глядзячы на маладога артыста, як на асьветленья сонцам неверагодна лёгкія аблачынкі, на якіх уяўляецца прыўкрасны замак вечнага сьвятла і спакою... Пан Беларэцкі задумліва глядзеў на дзяўчыну, на яе ўсьмешку, і ў шкельцах ягоных акулераў скакала полымя сьвечкі.

— Старыя майстры лічылі, што ў аснове прыгажосці — зьвілістая лінія... Любы прасты шлях — няпраўда і штучнасьць. І не заўсёды тое, што наўпрост прыцягвае — прадвызначана табе... Мы — усяго толькі маленькія ліхтарыкі, якія вісяць на нябачным дроце праз цемру. Кожны бачыць толькі праз уласнае сьвятло. І ніхто ня бачыць дроту, на якім мы вісім... І толькі мудры можа вылічыць — дзе заканчваецца дрот... І толькі наіўны адчуе — хто яго навязаў... Ведаецца гісторыю з ліхтарамі на сьвяце ў графа Любанскага?

— Не, пан Андрэй, — ажывілася Дарота. — Раскажыце — а то кінуліся ў філасофію, нібы шкаляры ў вазачку з цукатамі.

Чучала цмока зірнула на расказчыка чорным гузікам з жоўтай іскрай у цэнтры, і пан Беларэцкі пачаў расповед.

Гісторыя пра Лошыцкі прывід

Было гэта ў адзін з маіх прыездаў на бацькаўшчыну гадоў пятнаццаць таму. Яшчэ жыла мая жонка, але ўжо не магла ездзіць са мной з-за хваробы. Таму і настрой у мяне быў ня надта... Але пачак выяўленых рукапісаў сямнацатага стагоддзя, яшчэ адно шкельца ў разбіты вітраж гісторыі маёй радзімы, мог змусіць мяне да падарожжа нават у чысьцец. Я не захачеў злоўжываць гасьціннасцю сяброў і, паколькі мог сабе дазволіць, зняў прыстойны нумар у гатэлі “Еўропа”, якраз калі там пачаў выступаць венскі дамскі аркестр. Як грае згаданы аркестр, я так і не паслухаў, затое рукапісы выкупіў.

Я ўжо збіраўся ад’язджаць, абкружаны арэолам старажытных літараў і водарам цвілой паперы – найлепшым у свеце для кніжнага чалавека, — але атрымаў запрашэньне на балъ да графаў Любанскіх. Фраза проста з калонкі сьвецкай хронікі... Насамрэч я ня быў такой важнай птушкай, каб граф Любанскі нешта пра мяне ведаў. Так, прафесар, але занадта малады, да таго ж займаецца гэткай падазронай справай, як фалькларыстыка... А там любая старадаўняя песня здольная абрынуць чарговую ідэалагічную вежу, як цуда-рыба, усплываючы, змывае са сваёй сьпіны вартыя жалю хацінкі часовых прыблудных жыхароў. Але ўсё-ткі я прадстаўляў Санкт-Пецярбургскі ўніверсітэт, і ў мяне была Дзімідаўская прэмія, а ў Менску два гады таму зачынілі Таварыства аматараў прыгожых мастацтваў. Зачынілі так, як робяць заўсёды – безапеляцыйна, жорстка, з прыгожай фармулёўкай – каб народ зразумеў: немагчыма было не разагнаць гэтых злыдняў, што намагаліся парушыць звыклы парадак і вырваць з рукі гімназіткі абаранак, а з рукі жабрака – кайстру. На связе ў гонар дня народзінаў пані Ядвігі Любанскай мусіў прысутнічаць губернатар гораду Мусін-Пушкін... І невялічкая дэлегацыя мясцовай творчай інтэлігенцыі, узмоцненая мною, меркавала падысьці да яго наконт аднаўленьня таварыства.

Пасьля нядаўніх рэвалюцыйных падзеяў, залітай крывёю курлоўскага расстрэлу прывакзальнай плошчы, у мяне асаблівых ілюзіяў на лаяльнасьць уладаў не было. Да таго ж мой настрой не пасаваў да баляў. Але – я лічыў сябе абавязаным падтрымаць землякоў. Дый пан Любанскі славіўся гэткім эксцэнтрычным дэмакратам-арыстакратам. Хадзілі чуткі, што ён дае грошы эсэрам. А ягонае захапленне роварамі... Велатрэк, злажаны ў Лошыцы... Дзівосны сад...

І вось я стаяў, прыціснуты да псеўда-мармуровай калоны, абвітай псеўда-плюшчам Лошыцкай сядзібы, аглушаны духавым аркестрам і нашэптваньнямі ў самае вуха аднаго з арганізатараў зніклага таварыства, і шчыра мроіў апынуцца як мага далей... Што мне да мясцовых плёткаў? Яўстафій Любанскі, мажны вусач, сапраўды не хаваў мілосных адносінаў да сваёй юнай пані. Ядвіга, у дзявоцтве – Кіневіч, была дачкой правадыра мазырскай шляхты і гадоў на сямнаццаць маладзейшая за мужа. Беласкурая, цёмнавокая, зграбная... Рухалася, як ласка па сьнезе. Сьпешчанае дзіця... Сакатала, сьмяялася, ганарыста закідваючы галоўку з акуратна ўкладзенымі ў высокую мудрагелістую прычоску цёмнымі валасамі. Мне пані Ядвіга нагадала герайно верша

Міцкевіча “Сыны Будрыса”. Памятаеце: белая, як сьмятана, чорныя вочы, рухавая, нібы котка. Пан Яўстафій прывёз ёй з Японіі дзівоснае дрэўца – магнолію кобус, яе яшчэ называюць маньчжурскім абрыкосам. Яна цвіце раз на год. Падоранае дрэўца цвіло менавіта ў дзень народзінаў пані. Відаць, з гэтае нагоды пані Любанская апанулася ў нешта стракатае – экзатычнае, што мусіла на ейную думку перадаваць японскі дух... Наконт палюбоўнікаў пані версій мелася – як наконт паходжаньня санскрыту. Паказвалі мне на самога губернатара, Мусіна-Пушкіна, і на графа Чапскага, уладальніка знакамітых бровараў... Сьмешна — яны былі нашмат старэй за пана Яўстафія.

Я ня вельмі ўслухоўваўся ў так званую “сьвецкую балбатню”, успамінаючы сваю Надзею, якая зараз, напэўна, сумна сядзіць ля вакна з відам на брудную Мойку... Дарэчы, ты, Дарота, вельмі нагадваеш мне маю Надзею... Тыя ж вялікія задуменыя вочы, чысты высокі лоб, нібыта створаны для высокіх думак... Але – прабачце... Між тым над Лошыцай, як дым ад таёмнага купальскага вогнішча, згушчаўся прыцемак, і пачаўся адзін з сюрпрызаў вечарынаў – загарэліся гірлянды электрычных кітайскіх ліхтарыкаў, падвешаныя на верандзе і ў садзе. Пані Ядвіга ў сваёй стракатай шаўковай сукенцы з шырокімі рукавамі, як трапічны матыль, павольна паднялася на цяпер ярка асьветленую круглую пляцоўку з невысокай балюстрадай – на ёй звычайна іграў аркестр. Пан Яўстафій стаяў непадалёк ад мяне – я заўважыў яго позірк, скіраваны на жонку. Бог ты мой, якое каханьне! З амаль кашчунным захапленьнем і незразумелай тугою... Калі на сьвеце бывае такое каханьне, сьвет ніколі ня скончыцца, і ніколі ня скончыцца ў ім боль і пралітая кроў.

Слугі вынеслі расьцягнуты на шастах экран з белай паперы – напэўна, дарагі гатунак рысавай, — і паставілі перад пляцоўкай, так, што схавалі яе ад вачэй глядачоў. Раптам усе ліхтары патухлі, але ў той жа момант за экранам запаліўся яркі сафіт... На белай паверхні экрану вымаляваўся амаль неверагодна дакладны цень пані Ядвігі... Цяпер пані трымала ў адной руцэ японскі парасон, у другой – веер, і вытанчана рухалася пад музыку. Гледачы запляскалі ў ладкі, вітаючы гэтакі нечаканы тэатр ценяў. І зноў запаліліся ліхтары, і зноў згаслі...

Жывыя карціны зьмянялі адна другую. Танцоўшчыцы згіналіся ў экзатычных фігурах танцу, самураі біліся на мячах, “рабілі” сабе харакіры... Цемра зьмянялася сьвятлом, цені – фарбамі. Відовішча зачароўвала, так што нават я – дасюль сорамна – на нейкі час забыўся на тую, што думала пра мяне за сотні вёрст адсюль... І зноў патухлі ліхтарыкі... І на асьветленым экране паказалася чарговая карціна – пацалунак жарсьці... Чалавек у касьцюме самурая, плячысты і высокі, цалаваў прагна, уладна... Каго? Так, гэта была пані Ядвіга. Немагчыма было зблытаць ейную паставу, прычоску, сукенку... Дзьве цені, зьлітыя ў адно, застылі на экране, і гэтак жа застылі гледачы... Гэта была больш чым гульня.

Запалілася сьвятло... Экран прыбралі, размовы патроху аднаўляліся... Вядома, вочы ўсіх – ці патаемна, ці адкрыта – шукалі герояў драмы... Пан Яўстафій, аднак, не выглядаў узрушаным, ён па-ранейшаму ветліва ўсьміхаўся, час ад часу падносіў да вуснаў кубак з віном... Можа быць, ён быў пасьвечаны ў незвычайную

містыфікацыю? Але калі Любанскі павярнуўся, я заўважыў, як на яго скроні б'ецца жылка... Проста – скронь, сівая скронь немаладога моцнага мужчыны. І цяжкая, упартая пульсацыя – нібы знутры хоча вырвацца неверагоднай моцы шал... І гэтае відовішча чамусьці ўразіла мяне больш, чым калі б Любанскі зараз учыняў харакіры, як героі тэатру ценяў. Я азірнуўся. Пані Ядвіга, па-ранейшаму вясёлая і гарэзная, праходжвалася між гасьцямі. Навошта яна гэта зрабіла? Я дасюль не магу зразумець. Памучыць старога мужа, які яе абагаўляў – як маленькія дзеці мучаюць бацькоў, схваўшыся і доўга не адклікаючыся на крыкі? Ці хацела намацаць тую мяжу, за якой яе спыняць – некаторым не смакуе жыцьцё без адчуваньня такой мяжы, без супраціву і забароненасьці... Або гэта была проста юная пагарда да ўсіх забаронаў і забабонаў, сьцьверджаная першым сапраўдным каханьнем? Але хто ён, герой раману?

Я мімаволі абводзіў вачыма натоўп, вылучаючы маладых, высокіх, гоных... Можа, гэты – у афіцэрскім мундзіры, з гжэчнымі вусікамі? Або вунь той, у белым сурдуце, падобны да антычнага бога са сваімі кудзеркамі? Ці... той музыка, што стаіць збоку ад бліскучага натоўпу, апусьціўшы скрыпку, і ў ягонай паставе – амаль што пагарда? Колькі такіх цікаўных позіркаў скрыжоўвалася ў той вечар у садзе Лошыцкай сядзібы... Прынамсі, справы аднаўленьня Менскага таварыства аматараў прыгожых мастацтваў цікаўнасьці ня выклікалі ні ў кога. Так званы сьвет... Людзі, што жылі на гэтай зямлі, як прыхадні, не пачуўшы яе, не паспрабаваўшы зразумець яе душу.

Я вярнуўся ў гатэль з прыкрым адчуваньнем калекцыянера, якому дасталася атрутная архідэя, і ад яе загінулі іншыя экзэмпляры. Так, усё-ткі слова “каханьне” мае больш старажытнае паходжаньне, чым “любоў”... Каханьне – гэта яшчэ з санскрыту. У гэтым слове адгукаецца пракаветнасьць – паганскія капішчы, ахвяраваньне, сьмерць... Бог ты мой...

Праз два месяцы я атрымаў ліст з Менску – сябар, які і завабіў мяне на злашчасны баль, распавядаў, як узрушыла ўсіх месьцічаў сьмерць пані Ядвігі Любанскай. Нібыта ноччу пайшла яна чамусьці да Сьвіслачы, спусьцілася па стромым адхоне, села ў лодку... А лодка перакулілася... Так і знайшлі пані назаўтра ў рацэ. Аўтар пісьма відавочна лічыў, што справа нячыстая. І неадменна ў ёй замешаны стары Любанскі. Іначай навошта гэты дзіўны загад адразу па пахаваньні – замураваць вакно ў пакоі пані Ядвігі? Цела загадаў запаяць у сьвінцовую труну і паставіць у Лошыцкай капліцы... І зьехаў адразу ж на Каўказ...

Праз год я зноў жа выпадкова, з ліставаньня даведаўся, што пан Яўстафій на Каўказе памёр... Але што мне было да чужых сьмерцяў, калі сьмерць стаяла ў галавах блізкага мне чалавека? Ах, Надзея мая, Надзея Раманаўна...

На радзіму я змог наведацца толькі гады праз тры. Ужо з чорнай стужкай на рукаве і на сэрцы. Пабыў тыдні два ў бацькоўскім доме, у Ігуменскім павеце, вылучыў пару дзён на гасьцяваньне ў Менску. Чамусьці пацягнула мяне ў Лошыцу. Я марудна ішоў прысадамі, дзівячыся таўшчыні дрэваў, асаблівай цішыні, якая ў гэтых мясьцінах, і думаў пра тое, што, мабыць, калісьці было тут паганскае мольбішча –

колькі я бачыў іх парэшткі, заўсёды нейкая гнятлівая атмасфера. Нібыта праклятыя багі ўсё яшчэ чакаюць новае крыві... Што на беразе Нямігі ў Менску, што на Дзявочай гары ў Вілейскім павеце, што тут... Асабліва, відаць, наводзіла на гэтую думку ўсвєдамленьне, што ў глыбіні парку стаіць капліца са сьвінцовай труной пані Ядвігі Любанскай.

Кусты чапляліся за мой пінжак адрослымі галінамі. Пасьля сьмерці пана Яўстафія на ўсё тут пачала класьціся пячатка занядбанасьці. Паціху цямнела... На Лошыцкіх млынах часам, здаецца, рабавалі... Але я не хваляваўся: звык насіць з сабой рэвальвер, а рамізьнік, чарнявы мужычок з вымаўленьнем рэчэцкага Палесься, мусіў чакаць ля брамы хоць да раніцы — я не пашкадаваў грошай. Раптам я спыніўся ля дзіўнага дрэўца — на яго тоненькіх, але нават на выгляд цвёрдых, як жалеза, галінках, між рэдкіх шчыльных і цёмных лістоў сьвяціліся белыя кветкі... Буйныя, нібы выразаныя з паперы, у прыцемку яны здаваліся ненатуральнымі. Як прыклеенымі... Я нават пакратаў за пялёсткі — нібыта павітаўся за бязважкую руку з Мятлушкай. Унізе сьвятлела масяножовая шылдачка. Я прыгнуўся і разабраў надпіс: “Магнолія кобус”... Так званы “маньчжурскі абрыкос”, які квітнее ў дзень народзінаў пані Ядвігі Любанскай! Нібы наяве, я зноў убачыў дэкарацыі былой драмы: кітайскія ліхтарыкі, белая балюстрада, абвітая зелянінай, папяровы экран, цені на ім... Насьмешны шэпат і пазвоньваньне келіхаў... Позіркi, позіркi... Жылка пульсуе на сівой скроні пана Яўстафія Любанскага...

Я прыўзняў вочы да поўні, якая пад акампанемент маіх мрояў пасьпела ўсплысьці з глыбіні вечара... На амаль белым яе дыску выразна бачыўся сілуэт... Жаночая постаць у сукенцы з шырокімі рукавамі, з высокай прычоскай, з веерам у руцэ... Так, сапраўдныя прывіды зьяўляюцца не па замове. Колькі разоў я марыў хоць гэтак жа, ценем убачыць сваё страчанае шчасьце — але дарэмна... Я, хрысьціянiн, зайдзросьціў Жыгімонту Аўгусту, які скарыстаў паслугі чарнакніжніка Твардоўскага, каб выклікаць прывід каханай... І ніколі б не збаяўся схаліць — няхай цень — у абдоймы... Толькі той, хто дайшоў да мяжы адчаю і нават зазірнуў туды, за мяжу, зразумее мяне. Але тут... Цёмны сілуэт на поўні... Я, вядома, паспрабаваў пераканаць сябе, што гэта проста абстрактныя плямы, з якіх маё ўяўленьне складае постаць. Многія ж бачаць на месяцы зайца, або братоў Каіна і Авеля... Я трос галавой, заплюшчваю вочы, нават націснуў на яблык вока — усё рэальнае мусіла на нейкі час расплысьціся, падваіцца, а прывід — не, бо ён жа ўспрымаецца ня зрокам, а хворым уяўленьнем! Дарэмна, усё падваілася, расплылося... І зямля зрушылася пад маімі нагамі раней, чым я ўсвядоміў, што сыходжу... Максімальна хутка, каб не назваць гэта самому сабе панічнымі ўцэкамі. Вось што значыць чужыя прывіды... У Таўрыдскім Гурзуфе мяне вадзілі да кіпарысу, у якім нібыта жыве дух Аляксандра Пушкіна. Кіпарыс расьце пад вакном сядзібы Раеўскіх, дзе гасьцяваў паэт і складаў вершы, гледзячы на маладое дрэўца. І нават занатаваў у дзеньніку пра незвычайныя сяброўскія пачуцьці, якія абуджае ў ім зялёны сусед, і пакінуў там жа містычнае прароцтва, што вернецца сюды, каб сузіраць чароўнае навакольле. У шатах кіпарыса прыезджым паказваюць два сілуэты: Пушкін, кучаравы, з бакенбардамі, абдымае паненку ў старасьвецкай сукні... Дык вось, той кіпарыс

выклікаў у мяне гэтакія ж гідкія, цяжкія пачуцці, што й згаданыя месцы паганскіх мольбішчаў. Цяпер да сьпісу магу далучыць Лошыцу і магнолію кобус.

Пасьля мне расказвалі, што сілуэт пані Ядвігі можна ўбачыць у Лошыцы на фоне поўні, толькі калі там цвіце гэтае дрэўца. Яшчэ — што прывід белай жанчыны бачылі над ракой у тым месцы, дзе патанула пані Ядвіга, а хтосьці назіраў, як яна гуляе між дрэваў, сядзіць ля капліцы, у якой пастаўленая ейная сьвінцовая труна... Тэатр ценяў... А для мяне мараль усёй гэтай гісторыі такая. Каханьне – гэта ад пракаветнага... Інстынктыўнага... Магчыма, дастаткова проста любові і павагі? Хіба ня мела любові дачка мазырскага двараніна Кіневіча да свайго мужа? Каб ня ейная расьпешчанасьць – не загінулі б абодва. Сямнаццаць гадоў — ня самая вялікая розьніца... Дый... дваццаць тры, як, скажам, між мною і вамі, шаноўная Дарота, – таксама няшмат. Галоўнае, каб дзяўчына была разважлівай і сур’ёзнай... А духоўная еднасьць, можа, варта палкага каханьня. Тым болей у суровы няпэўны час... Як вы думаеце, Дарота?

Пан Беларэцкі ўтаропіўся ў дачку сябра скрозь акуляры, і непрамоўленае нібыта чулася ў працятым пахавальнымі сьвечкамі паветры. Дзяўчына сумелася.

— Я... я ня ведаю. Мне здаецца, што каханьне вартае таго, каб чакаць яго... у адказ.

— А калі не дачакаешся? – Андрэй Беларэцкі жаласьліва ўсьміхнуўся. – Усё жыцьцё – назіраць, як ля яго цяпла грэюцца іншыя... А табе – толькі водсьвет... Хіба ня лепей – стварыць сям’ю... З чалавекам, якога ведаеш, якому верыш?

Ной чамусьці нярвова рагатнуў, а Дарота перавяла позірк на Улада. Той адразу адвёў вочы...

— І ўсё-ткі – няхай лепей хоць водсьвет.

Гэтыя словы Дарота амаль прашаптала. Зося фыркнула.

— Таксама мне, рамантыка... Рэвалюцыя перамагла – вось дзе рамантыка! Хутка сям’я як адзінка грамадства ўвогуле зьнікне. А дзяцей гадаваць стануць камунай.

Пан Беларэцкі нават перажагнаўся.

— Няшчасныя дзеці...

— Ты, Зося, яшчэ ўспомні тэорыю камісаркі Аляксандры Калантай пра тое, што задавальваньне юру мусіць быць не складанай, чым выпіць шклянку вады, – раздражнёна прамовіла Дарота.

— Дарэчы, я нядаўна корпаўся ў архівах, а там чаго толькі не напаткаеш. Дык таварыш Калантай, падобна, з роду спалячаных беларусаў Калантаёў, — задуменна прамовіў Беларэцкі. – Калісьці прозьвішча гучала як Карантай, ад слова “кароткі”... Мне часам здаецца, што беларусы вылепленыя з воску – гэтак лёгка прымаюць любыя формы пад сонцам часу – абы ня быць самімі сабою... Эх, сапраўды, як казаў адзін мой старэйшы калега – каб хто загадаў беларусу быць беларусам, не было б лепшага беларуса... А так... Дакладна па словах Купалы:

“Там чутна: “Беларусь”, там – “Незалежнасьць!”

А там – “Паўстань пракляццем...” Ну а мы?
Мы ў страху... дум крутня... разбежнасьць...
Бяз толку крыльлем хлопаем, як цьмы”.

Адна са свечак замігцела ў апошнім жаданьні жыць – і згасла, ператварыўшыся ў брудную лужыну воску. Мокры вецер ударыў у шыбы, так што астатнія, яшчэ жывыя, агеньчыкі ірвануліся ўбок... Стары дом, стоячы па драўляныя калені ў сакавіцкай вадзе, зарыпеў, ціхутка загаласіў, нібы ў прадчуваньні сьмерці. Пяцёра людзей у ім змоўклі, туга адгукнулася ў іх сэрцах.

— Скончыцца паводка, сыдзем адсюль... І кожны з нас пойдзе ў свой бок, — прагаварыў Ной. — І, магчыма, ніколі мы больш не сустрэнемся, а можа быць, камусьці станецца лепш не сустракацца...

— Што ты такое гаворыш? — устрывожылася Дарота.

— Ён гаворыць праўду, — змрочна патлумачыў Беларэцкі. — Нам выпала жыць у часы пераменаў. А гэта, паводле кітайскай прымаўкі, найгоршы лёс. Ніхто яшчэ ня ведае, дзе варта быць, хто пераможа... Магчыма, нехта з вас будзе кіраваць дзяржавай... Нехта адап’е ад атрутнага кубку славы... А потым сустрэнемся ля адной сьцяны – у вышчарбінах ад куль... І, магчыма, у кагосьці ў руках будзе рэвальвер, а ў кагосьці – пустэча безнадзейнасьці.

— Ну, вы й нагаварылі тут, дзядзька Андрэй, — бесклапотна засьмялялася Зося. — Нават цмок спалохаўся... Пачакайце, мы яшчэ запросім вас на выставу Ноя...

— На якой будучь твае партрэты, Зося! Ты... ты дазволіш мне намаляваць цябе? — Ной глядзеў на дзяўчыну з такой трывогай і напружаньнем, нібыта яна, як дачка Жыжалея, зараз зварухне вейкамі, і агонь спаліць сэрцы.

— Малой, што мне, шкада...— адказала Зося перабольшана абьякавым голасам. Але Ной не захачеў пачуць гэтай абьякавацьці і з удзячнасьцю дакрануўся да рукі прыгажуні – лёгка, як да аблачынкі... Але рука мастака здрыганулася, нібыта ён сапраўды дакрануўся да агню...

— А вось мае шляхетныя продкі малявальшчыкаў лічылі за дворню, — лена прамовіў Улад. — Праўда, відачынцаў ды блазнаў яны лічылі за яшчэ ніжэйшае саслоўе – як у Індыі каста недатыкальных. Так што я ў іх вачах – ізгой... Вылюдак... Моцныя людзі, уладары свайго часу ня любяць вымыслаў. Нядаўна вычытаў верш нейкага пачаткоўца Кудзелькі пад назвай “Скокі на могілках”:

“Годзе плакаць і вам над Рагнедаю,
І, зірнуўшы ў мінулае, цяжка ўздыхаць...
Новы дзень хай вам казку паведае,
Чьё ў песьнях усхваліваць раць.”

Проста дзеля нас парада.

Ной скрывіўся.

—Ну, гэта толькі па юначай маладосьці можна рэкнуць... Гэты Кудзелька пад імем Міхась Чарот сам рамантычных вершаў панавісаў. І ніводнай уладзе ня прыйдзе ў галаву, скажам, заараць могілкі або пабудаваць на магілах тэатр.

— Мы яшчэ ня ведаем, на што здольная гэтая ўлада, — пан Беларэцкі падняў каўнер сурдута. Нібыта яму стала холадна. У шыбы зноў ударыў

вечер, і дом затрашчэў, зашапталіся па ягоных вуглах цені, нібыта паветнік – страшная шасьцікрылая птушка – выявіў у гаспадарцы недагляд і цяпер грозіць нядбайнаму гаспадару. Улад таксама сьцепануўся, нібы ад сіверу.

— Партрэт свой ня кожнаму можна даверыць пісаць. Выявы, зробленыя асабліва старанна, могуць быць проста небясьпечнымі для сваіх арыгіналаў...

— Што ты выдумляеш? – азваўся Ной. – Партрэт Дарыяна Грэя ўспомніў?

Малады артыст адмоўна паківаў галавой.

— Ды не... Нават мой знаёмы скульптар распавядаў, што калі здымае з каго гіпсавую маску, дык асабліва чуйным асобам пасья гэтаі працэдуры дрэнна, нібыта пасья крывіпушчаньня. Паспрабуй сфатаграфавачь або намалювачь індзейца або бедуіна – палічыць, што ты яго забіць хочаш... Вунь у мінулым стагоддзі вылавлілі ў моры неверагодна гожую драўляную скульптуру, якая ўпрыгожвала калісьці нос карабля. На скульптуры знайшлі надпіс: “Аталанта”... Пакуль давезьлі да берагу – карабельны штурман застрэліўся ад каханьня да гэтага кавалка драўніны. Потым засіліўся наглядчык музэю, у які яе зьмясьцілі... Кажуць, праседжваў перад Аталантай дні і ночы, вачэй не адрываючы... Я сам ведаю падобную гісторыю – ад бацькі.

Дарота паставіла перад Уладам новы кубак з гарбатай.

— Асьцярожна, кіпень. Ну вось, казала ж, не хапайся... Апёкся, як малы. Зараз табе, Ной, нальлю. А пакуль, Улад, распавядзі, калі ласка, сваю гісторыю. Мастацтва і містыка лепей, чым палітыка.

Улад ізноў дакрануўся да гарачага кубка кончыкамі пальцаў, памаўчаў...

— Ну што ж, магу распавесьці.

Гісторыя пра статую з сутарэньняў дома Ваньковічаў

Кожны мянчук ведае, хто такія Ваньковічы. Інсургенты, масоны, авантурысты – як толькі пра іх не трапалі языкамі нядобразычліўцы. Патрыёты, ваяры, паэты і мастакі – казалі прыхільнікі. Гадоў пяць таму, падчас беспрытульнага блуканьня ў тэатральна-эсэраўскіх марах, і мне, у ліку іншых бедакоў-беларусаў, давялося разжыцца капейчынай “Установы ўзаемнай дапамогі роду дваран Ваньковічаў”.

Вядома, найперш успамінаецца вялікі Валенціў, мастак з гэтага роду, які маляваў Пушкіна і Міцкевіча і памёр на руках апошняга ў Парыжы... Беларускамоўныя вершы Міцкевіча зьнішчылі сваякі. Карціны Валенціў Ваньковіча разьвезьлі па сьвеце... І беларусы зноў ні пры чым, як дуб да жолуда. Дык вось, болей паўстагоддзя прамінула ад часоў чарговага паўстаньня супраць імперыі, у якім, вядома, бралі ўдзел і Ваньковічы. Асабліва вылучаўся сын Валенціў – Ян Эдвард. Працаваў ён ляснічым, меў маёнтак у Сьляпянцы. Але ворагі ведалі яго як інсургента па мянушцы Ляліва, і хто, як не ляснічы, мог зрабіць свой атрад нябачным у пушчы? І коньнік быў ён такі, што нагадваў кентаўра... Менавіта гэта адной лістападаўскай ноччу – хоць вока выкалі — выратавала яго ад пагоні. Але не ад цяжкой раны... Ляснічы зваліўся з каня на адной з ускраінных вулак Менску – што ж, на кожнага ёсьць

ягоная куля, і верагоднасьць сустрэчы з ёй ня болей пралічаная, чымся сустрэча з сапраўдным каханьнем. Конь, ашалелы ад доўгага намёту, не спыніўся, страціўшы седака... Ян Эдвард дарэмна спрабаваў нешта разгледзець у непрагляднай, як саван, цемры, прашытай халоднымі ніткамі дажджу. Мёртвы сон гораду. Ні ліхтара, ні нават агеньчыка лампады... Вось, здаецца, каменны ганак нейкага дому. Але дзвьярэй няма — сыцяна... Ці знойдзе паранены інсургент прытулак, ці адсюль пачнецца ягоны шлях да пятлі? Ян адчуваў, што сыцякае крывёю. Хоць трохі б сьвятла... У гэтым горадзе былі дамы, стукацца ў якія Ваньковіч не хацеў нават паміраючы. Крэсіва інсургент заўсёды мае пры сабе... Слабы агеньчык асьвяціў каменную сыцяну ў цёмных рагах, вакно з зачыненымі аканіцамі... Здаецца, вугал Францыскай? Агонь змрочна люстраваўся ў цёмнай лужынцы, што ўтварылася ля параненага пляча... Яну здалася, што сама ноч хіснулася перад вачыма, як адлюстраваньне на паверхні бяздоннага віра... Як ён саслаб... Не заўважыў адразу... Вось жа – дзверы. Апошнім намаганьнем інсургент стукнуў у іх... Перад тым, як страціць прытомнасьць, падалося: дзверы расчыніліся, з іх пацягнула дзіўным пахам – як быццам адчыніўся стары-стары куфар...

Паранены ачунаў у ложку – вялізным, як Грунвальдскае поле, і цьвёрдым, як зямля таго поля. Разныя калоны з чорнага дрэва, якія мусілі падтрымліваць зьніклы балдахін, страшэнна нагадвалі калоны ўсыпальніцы. І пакой быў вялікі, пусты і цьмяны. Са шчылінаў аканіцаў прабівалася туманістае сьвятло. І нібыта з гэтага сьвятла да ложка наблізілася постаць. Ян убачыў бледны гошы твар, вялікія вочы, сумныя-сумныя, аж сэрца зашчымела ад болю, што ў іх люстраваўся... Потым Ваньковіч так і ня змог успомніць, у што была апранутая дзяўчына – але дакладна, што ў чорнае, і нават гук яе голасу зьнік з памяці – хаця яны размаўлялі... Шматкроць ён спрабаваў яе намаляваць – заўсёды меў з сабой нататнік з алоўкам. Карона цёмных кос над высокім белым ілбом... Горка падціснутыя вусны, нос з вытачанай гарбінкай, зламаныя бровы. Вочы сьветла-шэрыя... Адзін куточак роту трохі прыўзняты, і ад гэтага выраз твару незразумелы: спачуваньне? Насьмешка? Ваньковіч не даведаўся ні імя паненкі, ні хто яна. Хаця ўчынку незнаёмкі не дзівіўся – многія шляхцічкі зладжвалі лазарэты для паўстанцаў у сваіх маёнтках, насілі жалобу па загінулых, хаця гэта адмыслова забаранялася, і па асабістым загадзе менскага губернатара за зьяўленьне на людзях у чорнай сукенцы належала заплаціць штраф у 50 рублёў срэбрам.

Ішлі дні, а Ян усё нікога ня бачыў, акрым сваёй таямнічай гаспадыні. Патроху ён пачаў уставаць, хадзіць па пакоях – усе цёмныя, пустэльныя. Спрабаваў адчыніць хаця б адно вакно – але ці ён так саслаб, ці рамы былі зусім нерухомыя ад старасьці... Што ж, нельга дакараць за перасьцярогу тых, хто рызыкуе жыцьцём дзеля высакароднай справы. Магчыма, дом лічыўся закінутым, і ня варта было, каб выпадковы мінак заўважыў, што ў ім нехта жыве. Праўда, дом, відаць, знаходзіўся зусім наводшыбе — з-за вокнаў і вечна вільготных муроў не далятала ніводнага гуку, як у магілу. Але жандары правяралі нават пакінутыя дамы...

— Толькі кроў і агонь адчыняць дзверы гэтага дому, — супакоіла гаспадыня, і Ян у чарговы раз патануў у яе вялізных вачах колеру шэ-

рага сакавіцкага неба. Так, гаспадыня не памыляецца – вораг сюды ня ўвойдзе, не праліўшы крыві. Зброя пры інсургенце. І шабля, упрыгожаная адзіным, але затое вялізным дьяментам – спадчына прадзеда. І пісталет, праўда, без набояў... Але Ян чамусьці быў пэўны, што ў гэтым доме знойдуцца і порах, і кулі... Аднекуль жа браліся на сталае хлеб і віно, і іншыя няхітрыя стравы, смаку якіх таксама ня памятаў. Размовы між госьцем і пані нагадвалі веснавыя ручаіны – то хаваюцца пад сьнегам, то зноў блішчаць на сонцы, то прыпыняюцца, цяжка перакочваючы каменьчыкі. Ян расказаў пра сябе ўсё... І пра першае няўдалае каханьне, і сваю мару паўтарыць славу бацькі – стаць мастаком... Пра лемпарда, апошняга ў гэтых краях, які аднойчы патрапіў на прыцэл Янавага ружжа – але паляўнічы так і не наважыўся націснуць на курок і дазволіў лясному волату ў плямістым жоўтым футры, старому, але ўсё яшчэ пагрознаму – сысьці, каб сустрэць сьмерць, годную апошняга з роду, сьмерць на волі. І пра лясных птушак з сінімі пёрамі, што хаваюцца ў зарасьцях глогу і крычаць галасамі немаўлятаў, пра русалак, што гушкаюцца на сплеченых галінках бярозаў, і варта пакласьці пад дрэвам барану – русалка ўблытаецца ў яе валасамі і будзе табе слугаваць... Калісьці Ян хацеў злавіць такую... Але – навошта злоўленае каханьне? Хіба яго параўнаеш з такім – якое нараджаецца цяпер у ягоных грудзях, высьпявае, як перліна ў сваёй ракавінцы, ад першай пясчынкі, што ўчыніла непераходны боль, і абрастае, павольна і непазьбежна, усё новымі сляямі перламутру, павялічваецца і зьзяе, і ўсё больш вярэдзіць душу і баліць...

Ян і гаспадыня моўчкі блукалі па паўцёмных пакоях. Іх павольныя рухі нагадвалі старажытны прыдворны танец – бяз дотыку рук, з узаемнымі цырымоннымі паклонамі, з прыхаваным агнём – прынамсі, у грудзях Яна ён палаў... Як палаў ліхтар у яго руцэ, калі па крутых цёмных прыступках яны з гаспадыняй спусьціліся ў сутарэньні дома. Аб гэтым папрасіў Ян – бо сутарэньні былі і пад домам ягоных продкаў на Валоцкай, ля менскай Саборнай плошчы. Яны існавалі яшчэ да таго, як Ваньковічы пабудавалі свой дом, і дзе заканчваліся – ніхто дасюль ня зьведаў. Казалі, што зямля пад усім цэнтрам горада - як у мурашніку... Што ж, Ваньковічы карысталіся сваймі сутарэньнямі неаднойчы... Цёмнымі вузкімі лазамі прабіраліся на таемныя спатканьні з іншымі змоўшчыкамі, уцякалі з аблогі, хавалі зброю... Але тут, у гэтым доме, сутарэньні выглядалі іначай. Высокая столь, пасярэдзіне – тоўстая каменная калона... Гаспадыня абшчаперыла яе, прыклалася да каменя ілбом:

— Паслухай...

Ян таксама прыхінуўся да калоны з другога боку. Глухі гук – быццам пад зямлёй нехта біў вялізным молатам па вялізным кавадле, і ад удараў уздрыгвалі нават каменная падлога і калона.

— У кожным горадзе ёсьць такое месца, — ціха прагаварыла гаспадыня. — Сэрца горада... Магчыма, гэта волат Менск усё яшчэ круціць свае жорны і перамолвае камяні – іначай яны будуць расьці і запоўняць усю зямлю. А можа, гэта б'юць крыніцы – кроў зямлі. Выпусьці яе дарэшты – і зямля памрэ. А можа, гэта барабаны, якія склікаюць падземную варту – ведаеш, пад кожным горадам ёсьць свая падземная ворта?

— Я ведаю толькі адно – я кахаю цябе, — прашаптаў Ян і асьцярожна паклаў далонь на руку гаспадыні, прыцінутую да каменю калоны. Якія халодныя пальцы... Тонкія бровы пані выгнуліся, нібыта ў недаверы.

— Гэтае сутарэньне памятае гісторыю аднаго палкага каханьня...

Прыгажуня адышла ад калоны і пачала расповед тым жа ціхім голасам, нібыта хтось мог падслухаць.

— Гісторыя, старая, як гэты сьвет... Тут жыў купец з трыма дочкамі. Дзеве родныя, адна прыёмная. Да паненак узялі гувернанта. Ніхто не падумаў пра тое, што малады чалавек занадта гожа для таго, каб браць яго ў дом, дзе жывуць дзяўчаты. Усе трое марылі аб адным. Каханьне дасталося толькі адной з іх, няроднай. Старэйшыя даведаліся, што сястра змовілася ўцячы з каханым. Яны зьвязалі шчасьлівіцу шаўковымі шалікамі, замкнулі ў гэтым сутарэньні і пабеглі па бацьку. І якраз пачалася паводка. Сьвіслач разьлілася... Сутарэньне затапіла. Вось і ўсё... Калі жаніх, дарэмна пракакаўшы, прыйшоў сюды – убачыў труп, які плавае ў цёмнай вадзе... Норавы тады былі яшчэ больш дзікімі чым цяпер. Ён забіў абедзьвюх сясьцёр – забіў кінжалам мізэрэкордзія, адмысловым кінжалам, якім дабівалі паваленых рыцараў у шчыліну паміж латамі і шлемам. А потым павесіўся. Таксама тут, у сутарэньні. Страшна і банальна, праўда?

Незразумелая ўсьмешка кранула тонкія вусны дзяўчыны. Ян пацягнуўся да яе... І зноў сьвет расплыўся ў яго вачах... Ваньковіч ачунаў толькі ў ложку – як яна, бедная, яго сюды выцягнула з сутарэньня? Можа, у доме ёсьць яшчэ нехта?

Але праверыць не атрымлівалася. Пасьля свайго прызнаньня Ян аслабеў... З цяжкасьцю падымаўся, каб прайсьціся па пакоі... Затое цяпер кожны вечар да яго ложка падыходзіла гаспадыня, каб пацалаваць у лоб. Пасьля гэтага наставаў цяжкі сон... Цяжкі – бо ўсё больш вярэдзіла думка пра тое, што робіцца там, за зачыненымі ваканіцамі. Як ён мог так надоўга забыцца пра свой доўг перад айчынай, перад таварышамі? Ці паведаміла гаспадыня ім, што ён жывы? Чым далей, тым усё больш сумніў апаноўваў Яна, і да ягонага каханьня прымешвалася атрута. Ён кахаў – і баяўся гэтай бледнай прыгажуні, усё больш баяўся дотыку яе вуснаў да свайго гарачага ілба. У начных трызьненнях прывідныя водарасьці апляталі яго, ён захлынаўся ў вадзе. Не, так далей невыносна. Урэшце, ён з роду тых, хто ня здраджваў радзіме нават дзеля каханьня. Толькі б адчыніць дзьверы... Усё часцей прыходзіла жахлівая думка: гэта палон... Няўжо ён патрапіў проста ў рукі тых, з кім змагаўся? Але ж яна выратавала яму жыцьцё... Цяпер яна мусіць яго адпусьціць! Усё роўна ён вернецца – як вяртаецца навязаны на ланцуг зьвер... На ўсе распыты і просьбы адказ – няпэўная ўсьмешка, пацалунак... А калі настойваў – яе твар па-дзіцячы зморшчваўся, з горла вырывалася жаласнае рыданьне... А вочы зноў напаўняліся болем. Так што рабілася сорамна за недавер. А потым – зноў апаноўваў жах, што гэта – назаўсёды... Гэты паўцёмны пакой, блытаньня размовы, асьцярожныя крокі... У Яна не было сілаў нават узвысіць голас. Рана ж загаілася, а ў яго ўсё яшчэ адчуваньне, што губляе кроў... І яшчэ... Толькі цяпер Ян усьвядоміў, што ў доме няма абразоў. Толькі выява крыжа – простая, з чорнага дрэва – над дзвярыма, назаўсёды, магчыма, зачыненымі для

госьця. Як яна казалася? Гэтыя дзверы адчыняюць толькі кроў і агонь? Можа быць, у гэтых словах зусім іншы сэнс? Крыві, калі Ян патрапіў сюды, было дастаткова... І ён жа тады, калі ўпаў на брукаванку, запаліў агонь перад сцяной, у якой – магчыма, і праўда! – ня мелася дзвярэй!

Калі дзяўчына прыйшла пацалаваць яго перад сном, Ян зрабіў выгляд, што моцна сьпіць, павярнуўшыся тварам да падушкі. Гаспадыня доўга стала над ім, Ян адчуваў яе пільны позірк. Дыханьне ў таго, хто сьпіць, роўнае і глыбокае. Толькі б не зварухнуцца, не ўздыхнуць перарывіста... Яшчэ крыху – і ня вытрывае... Але амаль бязгучныя крохі аддаліліся ад ложка. Ян вычакаў яшчэ трохі і ўстаў. Чаму ўсё-ткі яна, калі была ворагам, не схавала яго шаблю?

Перад дзвярыма без засоваў, без адтуліны для ключа, Ян высек агонь... Паперка, выдзертая з нататніка, з чарговай намалёванай алоўкам выявай гаспадыні дому, скурчылася, пацямнела... Пялёсткі агню варушылі яе на падлозе, нібы прагныя кузуркі. Час... Ваньковіч агаліў левую руку да локця і паласнуў шабляй. Агонь і кроў! За сьпінай пачулася нешта падобнае да тонкага жаласнага плачу. Дзверы не адчыніліся, але нібыта сталі празрыстымі, як балотны туман. І Ян ірвануўся туды...

Ён упаў на брук перад ганкам апусьцелага дому. Цьмяная раніца позьняй восені падалася яго адвыклым ад сьвятла вачам сьляпучай, як само сонца. Недзе працокалі капіты... Відаць, рамізьнікі пачалі працу. Заплакала дзіця... Яму азваўся сярдзіты заспаны жаночы голас. Лясьнічы падняўся. Так, гэта быў яго сьвет, яго горад, яго гора... І яго доўг. Колькі ён прапусціў? Тыдзень жыцця? Месяц? А мо праляцелі гады?

Ён нават не азірнуўся на таямнічы дом. Як не азіраюцца на гатовага стрэліць у сьпіну былога сябра.

Паўстаньне захлыналася ў крыві. Імпэрыя не жадала саступаць і найменшую частку сваёй улады. Таму душыла ўсіх пасьлядоўна і бязьлітасна. Паўстанці камандзір Ляліва зноў стаўся пагрозаю для ворагаў. Але ці трэба тлумачыць, што бледны твар незнаёмкі бачыўся яму і ў сьне, і наяве, і ніводная жанчына не магла нават крыху прыпадобніцца ёй. Гэта было ганебна – але часам Яну рабілася так балюча, што ён шкадаваў, чаму назаўсёды не застаўся ў доме на Францыскаўскай. Ну, пра подзьвігі жывапісаць ня стану... Я ня маю здольнасьцяў баталіста. Атрад Яна біўся на Падляшшы і на Брэстчыне... Яго зноў паранілі, і некаторы час ён хаваўся ў сутарэньнях менскага маёнтку Ваньковічаў – інсургенты вырашылі, што найменш шукаць будуць навідавоку. Балела рана на плячы, але наймацней балела рана нябачная. Кожны вечар, калі Ваньковіч клаўся ў ложак, яму здавалася, што над ім схіляецца танклявая постаць, і халодныя вусны кранаюць лоб. Чаму яна не пакіне яго ў спакоі? Там, у сутарэньнях родавага дому, Ян і зрабіў прыгожую мармуровую статую. Каго яна выяўляла – зразумела... Статуя не прадназначалася для чужых вачэй. Ян пахаваў яе там жа, у сутарэньнях. Прачытаў над ёй малітву... І нібыта адчуў сябе вызваленым. Потым з дапамогай пісьменьніцы Элізы Ажэшка, з якой доўга сябраваў, зьехаў за мяжу. Яшчэ паваяваў у Галіцыі, потым

¹ Статую знайшлі ў наш час, калі аднаўлілі будынак. Яна стаіць у адной з залаў дому-музею Ваньковічаў. Кажуць, у той зале ўвесь час спыняюцца гадзіннікі.

перабраўся ў Парыж. Расейскія ўлады забралі маёнтак у Сьляпянцы, падчас вобыску зьнікла самае каштоўнае – партрэт Аляксандра Пушкіна пэндзля бацькі Яна, Валенція Ваньковіча. Партрэт, якім так захапляліся сучасьнікі... Магчыма, дасюль упрыгожвае кабінет якога-небудзь жандарскага чыноўніка. Ян Ваньковіч дажыў амаль да нашага стагоддзя. Ня ведаю, ці трывожыў яго прывід чароўнай панны з дому на Францысканскай, але мармуровая статуя дасюль – у скляпеньнях дому Ваньковічаў. І я не хацеў бы быць тым, хто яе выкапае¹. Ну а дом на Францысканскай, спытаеце вы... Ёсьць, чаму не. І ганак маецца перад глухой сьцяной. Але дом зусім не закінуты – на першым паверсе ажно чатыры маленечкія крамкі: тытунь, зеляніна, канцылярскія прыналежнасьці і вырабы з бляхі. На другім паверсе туляцца сем’і гаспадароў, як семкі ў перасьпелым гарбузе. Бялізна разьвешаная на вярхоўках, працягнутых ад вакна да вакна, дзеці равуць, кабеты верашчаць. У сутарэньнях – склады: бочкі, скрынкі, джамалунгмы вёдраў і бляшаных тазікаў... Гісторыя пра купца і яго трох дачок пацьвярджаецца гарадской хронікай. Але насельнікі дому відавочна ў прывідаў ня вераць. Вядома, ніхто з іх не спрабаваў адчыніць неіснуючыя дзьверы агнём і крывёй... Дый я таксама спрабаваць ня буду.

Улад змоўк, і ў цішыні ўсе пачулі трэск – дагарала яшчэ адна сьвечка, і агеньчык кноту крануў вільготную паверхню стала. Дарота хуценька задзьмула паміраючы агонь. Пан Беларэцкі парушыў маўчаньне.

— Сёньняшнія дэкадэнты страшэнна любяць гісторыі пра вампіраў ды ламій.

— І праўда, — зазначыў Ной. — У нас на выставы прыходзіла адна мастачка-акварэлістка, якая пускала пра сябе чуткі, быццам яна вампірка. Прыйдзе – страх глядзець: з набеленым тварам, абведзенымі чорным вачыма і бранзалетам на назе, а іклы напільнікам заостраныя... Каб гэтыя іклы ўсе бачылі, яна ўвесь час падымала верхнюю губу, як пабітая котка. А на вуснах — чырвоная фарба. А пачалося ўсё з таго, што нейкі шлемізул рэкнуў ёй наконт асабліва пікантнай бледнасьці ейнага твару... Мне расказвалі, калі яна цалавалася, дык абавязкова да крыві.

Усе засьмяяліся.

— Прызнайся, на сабе паспрабаваў? – спытаўся Улад. Ной затрос галавой.

— Ведаеш, у мяне ўсё-ткі ёсьць нейкі... мастакоўскі густ.

— Карацей, табе падабаюцца іншыя, — зазначыў Улад нечакана змрочна, і часовыя насельнікі дому пасярод паводкі змоўклі, нібыта было сказана нешта небяспечнае. — Што ж, мая маці гаварыла, што каханьне – гэта танец... Складаны танец дваіх, дзе амаль немагчыма захаваць раўнавагу – адзін робіць крок наперад, другі на крок адступае... Адзін схіляецца, другі выпростваецца... Потым наадварот... Недакладны рух – і ўсё парушана, цені разышліся, маскі зьяцелі на паркет, чырвонае канфеці сэрацаў храбусьціць пад абцасамі.

— Я ўявіла сярэднявечную паванну, якую мы таньчылі на вечарыне... — ціха прамовіла Дарота. — Паванна на сьмерць інфанта – так, здаецца, гэта называлася?

Улад, нібыта адганяючы жуду, страсянуў густымі валасамі, ускочыў і схіліўся ў танцавальным па перад Даротай.

— Паванна!

— А як жа бяз музыкі? – запярэчыла Зося. Але Дарота ўстала, і пачаўся дзіўны танец – у цішыні, у цёмным пакоі, у мігценьні свечак... Павольна, паважна... Адзін за адным усе, нават Андрэй Беларэцкі, далучаліся да гэтых скокаў, нібыта да пахавальнай працэсіі... Ніхто не ўсьміхаўся, не гаварыў, не спрабаваў напець матыў, толькі рухі зліваліся ў адзіным рытме. Надыйшла частка паванны, якая называецца капрыэль, калі танцоры імітуюць скокі коней. Цені ўсё хутчэй сьлізгалі па сцэнах, людзі схіляліся і выпростваліся, мяняліся партнёрамі... Дыханьне пачашчалася... Рукі не сьпяшаліся перарываць дотык да рук...

Калі ня можаш сказаць – таньчы...

Калі немагчыма крычаць – таньчы...

Калі побач сьмерць – таньчы... Як таньчаць аблокі і агонь, як таньчыць сама зямля ў абдоймах ветру...

Улад схопіў Зося ў абдымкі, пан Беларэцкі затрымаў руку зьбялелай Дароты ў сваёй руцэ...

Стук у дзьверы перабіў шум дажджу і спыніў вар'яцкі танец.

Някліканых гасьцей было трое. Яны ўвайшлі разам з дажджом, ветрам і трывогай. Вада сьцякала па востраверхай шапцы-шлеме галоўнага. Малады твар, шырокі ў выліцах, сьветлыя прамыя бровы і пагляд чалавека, які не сумняецца, як ня створана сумнявацца ружжо за яго плячыма. Двое другіх, адзін у сялянскай сьвітцы, другі ў салдацкім мундзіры са споратымі пагонамі, трымалі ружжы напугатоў, і на тварах іхніх толькі насыцярога і боязь... Сумесь, якая робіць людзей забойцамі.

— Больш у доме нікога няма?

Зося падскочыла да прыхадня, запунсавеўшы.

— Прывітаньне, таварыш Аляксандр.

Госьць ледзь заўважна кінуў галавою.

— Добры вечар, таварыш Зося. Ты тут... забяўляешся, гляджу.

Андрэй Беларэцкі раптам расьсьмяяўся. Нядобра засьмяяўся, суха.

— Малайчына, дзяўчынка. Будзеш камісаршай.

Зося з прыкрасьцю азірнулася.

— Ну нашто вы так, пан Беларэцкі.

— А ў вас, пан, дарэчы, дакументы ёсьцека? – зараз жа холадна адгукнуўся Аляксандр, і фалькларыст сьцепануўся, як ступіўшы басанож у халодную ваду.

— Калі вам ня брыдка – то пакажу свой пашпарт яшчэ з царскай Расеі, — Беларэцкі пакорпаўся ў кішэнях пінжака, і на сьвет паказалася пакамечаная паперка. Але прыхадні нават не дакрануліся да яе.

Аляксандр абвёў сьветлымі вачыма пакой.

— У вас тут утульненька... Нават свечкі ёсьць. Вунь колькі... А ў горадзе па картках свечкі атрымліваюць.

— Буржуі... — прабурчэў чалавек у салдацкім шынелі. – У іх тут немавед чаго прыхавана.

— Заўтра нацыяналізуем, апрыходуем, — раўнадушна прамовіў Аляксандр. Зося кінула хуткі вінаваты позірк на сяброўку, але Дарота маўчала, схіліўшы галаву.

— А вось ці ёсьць тут прыналежныя да кантррэвалюцыйнай арганізацыі сацыял-рэвалюцыянераў? – госьці шчыльнаей узяліся за ружжы, запанавала маўчаньне. Дарота ўскінула галаву.

— Тут няма палітыкаў. Мы проста... расказвалі казкі.

— Ну так, — пацьвердзіла Зося, — Пан Беларэцкі – прафесар, ён вывучае фальклор... Абрады ўсялякія, легенды. Песьні народныя. Гэты хлопец, Ной – мастак, вельмі добры. Дарота – настаўніца, як і я, толькі я прыродазнаўчыя навукі выкладаю, а яна – мовы. А Улад – артыст...

— Артыст, кажаш? – Аляксандр кіўнуў галавой у бок Улада. – А хіба не ты казалася, што ён эсэр?

— Няпраўда! – голас Зосі задрыжэў і зрабіўся танюткі, як апошні кужаль. — Як ты можаш, Саша... Я табе даверылася... Гэта ж між нас дваіх размова вялася. Расказвала жартуючы... я ж ня думала... І не эсэр ён даўно... Так, дзівак, валацуга...

— А рэвалюцыя жартаў ня любіць, — прыхадзень пачаў, здаецца, весяліцца. — Ня сцы, Зойка, ворагаў трэ вынішчаць, тады і заживем у ліманадзе, – і павярнуўся да Улада. — Ну, ты, рукі падымі...

Двое наставілі на Улада свае ружжы, бразнулі затворы, як магільныя лапаты аб вечка труны. Улад павольна ўзьняў рукі. На яго бледных шчоках загарэліся чырвоныя плямы. На Зосю ён стараўся не глядзець. А тая адчайна крычала, тузаючы знаёмца за рукаў.

— Саша, Сашачка, ну зразумей жа... Гэта памылка. Гэта ўсё сябры. Беларусы. Таленавітыя, сумленныя... Рэспубліцы яны патрэбныя. Ну няхай яны... твае... апусьцяць ружжы... Як жа мне далей жыць – з гэткамі...

На апошніх словах голас дзяўчыны сарваўся на шэпт. Аляксандр уладна абняў яе, страсянуў.

— Якая ты яшчэ... несьведомая. Ворага выкрыць – ня сорам. Ворага выкрыць – пачэсна. А сьведкі муляюць, гэта я разумею... Ну я ж сказаў, ня сцы, дзеўка, я ўсё ўладжу. Сьведкаў аніякіх ня будзе.

І павярнуўся да зьнерухомелых людзей.

— Усім – на выхад!

— Дык човен толькі адзін, камандзір! – прахрыпеў прыхадзень у сялянскай сьвітцы. Ягонае горла абкручваў брудны шалік, зроблены, падобна, з царкоўнае парчы.—У човен толькі пяцёра сядуць.

Аляксандр паціснуў плячыма.

— Значыць, астатнія самі паплывуць. Ну...

І імгненна, як палёт кажана, выхапіў з кішэні рэвальвер.

Зося паспрабавала адвесці ягоную руку.

— Сашачка, ня трэба!

— З імі хочаш? Дурніца! Яны – буржуі. А ты – пралетарка. Выбірай, з рэвалюцыяй ты або не?

Зося разгублена маўчала, перарывіста ўсхліпваючы.

— Была адна гісторыя на беразе Сьвіслачы, — скрозь зубы прагаварыў Беларэцкі. – Пабіліся з-за адной красуні два шляхціцы... Сплываюць крывёю, адзін другому і кажа: “Што ж мы, абодва памром, а паньне нашай самотнай жыць... Пайшлі, пакуль на нагах, да яе – няхай выбера, каму памерці. А другі перавяжа свае раны і спазнае шчасьце”. Прышлі да дому панны, барваю шлях паліваючы – а з яе вакна трэці, шчасьлівы, вылазіць... Карацей, памерлі ўсе, — не зусім лагічна завершыў расповед пан Андрэй.

— Шкада, я не намалюю цябе, Зося, — ціха прагаварыў Ной і

ўсьміхнуўся. – З-за мяне можаш не пакутваць сумленьнем. Ты не вінаватая.

І ступіў да дзвярэй...

— Пачакай, Ной! – Зося намагалася супакоіцца. – Добра. Добра, Саша. Я ўсё зразумела. Так. Гэта гонар. Я не саромлюся сьведкаў. Няхай яны застаюцца. Забяры толькі таго, хто вам патрэбны.

Аляксандр шырока ўсьміхнуўся.

— Падобна, нам патрэбныя ўсе. Нешта надта падазроныя ў цябе сябры, Зойка. Вядома, дзеўкай поўная вуліца, але жонкай поўная толькі печ, у хату з вуліцай не заходзяць. Адчынай дзверы, кучаравы! Чаго стаў!

— Гэтыя дзверы адчыняць толькі агонь і кроў, — прагаварыў Улад, ірвануўся і, падаючы, скінуў на падлогу пахавальныя сьвечкі. Стрэлы, віскат... Агонь пабег па абрусе, па парцьерах... Загарэліся старыя газеты, раскіданыя абы-як па падлозе... А потым пралілася кроў...

І дзверы расчыніліся.

Для кожнага – свае.

...Чырвоны карбункул сьвяціўся ў чорных халодных хвалях, толькі што вызваленыя з-пад лёду. Мастак пазіраў з мосту ў Сьвіслач. Шматкі газетнага ліста белымі матылямі кружлялі над вадой, апускаліся на хвалі. Самае месца для несправядлівых словаў. А пачыналася ўсё так добра... Персанальная выстава, замова на росьпісы для Дому селяніна... Абстракцыянізм – рука імперыялізму. Выкармыш, вылюдак, вораг... Словы пазбаўляліся звычайнага сэнсу. Божа мой, ну чаму ён ня можа маляваць, як усе – партрэты правадыроў, шчаслівых калгаснікаў, стаханаўцаў... Спрабаваў жа – ня так, занадта трывожна, занадта складана... Карціны, мусіць, ужо вывезлі з майстэрні. Цікава, разьбяруць па лецішчах альбо спаляць? А куды вывезуць яго, іх стваральніка? Самае страшнае – гэта ўжо ён ведаў – заступацца і нават спачуваць ніхто ня стане. Ён сам яшчэ нядаўна пераконваў сябе, калі даведваўся пра арышты знаёмых: гэты, недарэка, нарабіў памылак... А той, мабыць, і праўда замаскіраваны вораг. А гэты, ясна, невінаваты. Але – разьбяруцца бяз нас, выкруціцца, апраўдаецца. Цяпер прыйшлі па яго. Карбункул сьвяціўся праз хвалі. Самы час паспрабаваць дастаць...

Бліскучая зала дома прафсаюзаў узарвалася апладысьментамі. Дырэктарка ўзорнай дзіцячай выхаваўчай калоніі, зграбная, з каротка стрыжанымі рудымі валасамі сыходзіла з трыбуны, шырока ўсьміхаючыся. Даклад быў добры. Правільны даклад. Але справы двух пяцікласнікаў учора зьніклі. Бедныя Палінка ды Алесь. Дзеці ворага народу. Яна, выпраўляючы колішнюю памылку юнацтва, ратавала такіх дзяцей, як магла. У чым яны вінаватыя? Мяняла прозьвішчы, перапраўляла гады нараджэньня. Вучыла, як адказваць: сірата, бацькоў ня памятаю... Намесьнік па камсамольскай рабоце, нядаўна прысланая з Уралу, учора нешта намякала – пранюхала, паразітка. Што ж, рана ці позна...

Чалавек у ватоўцы, са спакутваным чорным тварам, сядзеў на драўлянай вакзальнай лаўцы, спрэс парэзанай ножыкамі. Худы вузельчык ляжаў ля ног, абутых у прывіды колішніх чаравікаў – перавязаныя вяровачкамі, дзіркі заторкнутыя газетамі.

— А што гэта, грамадзянін, у вас за газетка тырчыць?

Чалавек звыкла паслухмяна ўзняўся, рукі самі склаліся за сьпінай. Адзін з патрульных нахіліўся. Тузануў за край паперы, што паказваўся з чаравіка незнаёмца.

— Ты... ты гэта што? Партрэт таварыша Берыі бэсьціць? А ну, дакументы!

Чалавек дрыготкай рукой дастаў з-за пазухі паперкі.

— Ага, вяртаемся з месцаў далёкіх. Вызвалены за актыўны ўдзел у агітбрыгадах. Артыст, значыць... Камандзіраваны ў Віцебскі тэатр... Хто гэта ў вас такі добранькі ў начальніках? Разьбярэмся, гніда! А ну, пайшоў...

— Гэтая рэформа правапісу не адпавядае самой прыродзе нашай мовы, — голас загадчыцы кафедры, высахлай кабеты з рана пасівелымі, калісьці чорнымі, косамі, укладзенымі каронай, быў ціхі, роўны, зусім пазбаўлены эмоцыяў. Але прысутных апаноўваў жах, нібыта яна нема крычала. — Набліжэньне да расейскай мовы – ня той шлях, на якім наша нацыянальная культура можа напоўніцу раскрыцца. Бо кожная мова – жывы арганізм, які разьвіваецца па сваіх законах, і культурны чалавек мусіць берагчы ўсе мовы сьвету, не даваць ім зьнікаць і страчваць самабытнасьць. Тым больш мы, беларусы, мусім ганарыцца сваёй мовай, на якой пісаліся Статут Вялікага княства Літоўскага і прадмовы Скарыны, і захоўваць яе.

Два маладыя выкладчыкі, кідаючы адзін на аднаго насыцярожаныя позіркі, пасьпешліва занатоўвалі словы куратаркі. Адзін з іх мусіў пасьпець дакласьці куды трэба першым, і тым выратавацца.

Над верасовай пусткай гарэла вострая зорка, цені Дзікага Паляваньня сьлізгалі над зямлёй... Андрэй Беларэцкі здушыў крык і кінуўся бегчы ў лаўжы, што цямнелі побач. Цяпер ён ня мог бегаць так хутка, як у маладосьці. Ды і вочы, саслабелыя ад працы над неразборлівым почыркам сярэднявечных перапісчыкаў, нават поўню бачылі ў выглядзе сьветлай распльвістай плямы – нібыта паркалёвы каптур закінуты ў печку. Дом на Плябанскіх Млынах рабіўся сумным паданьнем, ператвараючыся ў попел.

— Стой, гад! — стрэлы за сьпіной ужо не турбавалі. Сьветлая беларуская будучыня была тут.